

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

Г.А. Арцямёнак

СУЧАСНЫЯ НАПРАМКІ Ў ЛІНГВІСТЫЦЫ

Метадычныя рэкамендацыі

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2017*

УДК 81(075.8)
ББК 81.2я7
А88

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
Пракол № 3 ад 28.02.2017 г.

Аўтар: загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Г.А. Арцямёнак

Рэцэзент:
прафесар кафедры германскай філалогіі ВДУ імя П.М. Машэрава,
доктар філалагічных навук *В.А. Маслава*

Арцямёнак, Г.А.

А88 Сучасныя напрамкі ў лінгвістыцы : метадычныя рэкамендацыі / Г.А. Арцямёнак. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017. – 51 с.

Метадычныя рэкамендацыі прызначаны для студэнтаў дзённай формы навучання спецыяльнасці “Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)”. Кратка раскрываюцца лекцыйныя тэмы курса, падаюцца планы практычных заняткаў, спіс рэкамендаванай літаратуры.

УДК 81(075.8)
ББК 81.2я7

© Арцямёнак Г.А., 2017
© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017

ЗМЕСТ

Прадмова	4
1 Уводзіны. Парадыгмы навукі пра мову	7
2 Камунікатыўная лінгвістыка	9
3 Тэорыя маўленчых актаў	11
4 Тэорыя міжкультурнай камунікацыі	14
5 Інтэрнэт-лінгвістыка	16
6 Лінгвістычная прагматыка	20
7 Функцыянальная лінгвістыка	22
8 Прыкладная і камп'ютарная лінгвістыка	27
9 Юрыдычная лінгвістыка	32
10 Менталінгвістыка і лінгвістычная філасофія	38
Планы практычных заняткаў	42
Спіс рэкамендаванай літаратуры	49

ПРАДМОВА

Вучэбная дысцыпліна “Сучасныя напрамкі ў лінгвістыцы” прызначана для вывучэння студэнтамі спецыялізацыі “Мовазнаўства” спецыяльнасці “Беларуская філалогія”, каб паглыбіць іх уяўленне пра стан лінгвістычнай навукі канца ХХ – пачатку ХХІ ст., і цесна звязана з такімі дысцыплінамі, як “Агульнае мовазнаўства”, “Уводзіны ў мовазнаўства”; у пэўнай ступені з’яўляецца іх тэарэтычным працягам у дачыненні да сучаснага этапу развіцця навукі. Курс “Сучасныя напрамкі ў лінгвістыцы” асабліва цесна ўзаемазвязаны з вучэбнай дысцыплінай “Агульнае мовазнаўства”: разам з ёй ён складае адзіны комплекс вучэбных дысцыплін па агульнай тэорыі мовы, дапаўняючы матэрыял сучасным зместам.

Мэтай выкладання дысцыпліны “Сучасныя напрамкі ў лінгвістыцы” з’яўляецца знаёмства студэнтаў з новымі ведамі і дасягненнямі ў лінгвістычнай навуцы, а таксама ўстаноўка і прадстаўленне арыенціраў для далейшай самаадукацыі ў галіне лінгвістыкі.

Задачамі вучэбнай дысцыпліны з’яўляюцца:

– атрыманне студэнтамі актуальнай інфармацыі пра новыя тэарэтычныя і практыка-арыентаваныя напрамкі ў сучаснай навуцы пра мову, іх вытокі, сутнасць і шляхі развіцця;

– знаёмства з працамі вядомых сучасных вучоных-мовазнаўцаў;

– фарміраванне навыкаў самастойна думаць, разважаць, разбірацца ў дыскусійных праблемах, арыентавацца ў тэндэнцыях і плынях мовазнаўчай навукі;

– выпрацоўка крытэрыяў для ацэнкі і асэнсавання новых моўных фактаў, разумення агульналінгвістычнай перспектывы;

– развіццё лінгвістычнай эрудыцыі, пашырэнне прафесійнага кругагляду філолага;

– арыентацыя на чытанне спецыяльнай мовазнаўчай літаратуры;

– фарміраванне навуковага, матэрыялістычнага погляду на мову.

Праблемы, якія разглядаюцца ў курсе, грунтуюцца на матэрыялістычным і дыялектычным падыходзе да мовы як асобай грамадскай з’явы, па сваім паходжанні і функцыянальнай сутнасці непарыўна звязанай з чалавечым грамадствам – тварцом і носьбітам мовы. Курс “Сучасныя напрамкі ў лінгвістыцы” фарміруе ў студэнта навуковае ўяўленне пра асноўныя характарыстыкі сістэмы мовы і механізм яе функцыянавання, вучыць правільна карыстацца лінгвістычнай тэрміналогіяй, выпрацоўвае ўменне прымяняць новыя метады лінгвістычнага аналізу, дае звесткі пра развіццё мовы ў сувязі з гісторыяй і культурай народа, паказвае асаблівасці выкарыстання мовы ў розных сферах дзейнасці чалавека. Асаблівая ўвага ўдзяляецца

матэрыялу дзвюх асноўных моў на тэрыторыі Беларусі – беларускай і рускай, важным таксама з’яўляецца выкарыстанне фактаў замежных моў, якія вывучаюцца студэнтамі.

Курс “Сучасныя напрамкі ў лінгвістыцы” складаецца з цыкла лекцый і цыкла практычных заняткаў. Лекцыі маюць у асноўным праблемны характар і накіраваны на выпрацоўку ў студэнтаў самастойнага навуковага мыслення. Практичныя скіраваны на фарміраванне навыкаў творчага аналізу моўнага матэрыялу і лінгвістычнай літаратуры.

Вучэбная дысцыпліна фарміруе ў студэнтаў наступныя **акадэмічныя кампетэнцыі:**

АК-1. Умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для вырашэння тэарэтычных і практычных задач.

АК-2. Валодаць сістэмным і параўнальным аналізам.

АК-3. Валодаць даследчымі навыкамі.

АК-4. Умець працаваць самастойна.

АК-5. Быць здольным прадуцыраваць новыя ідэі (валодаць крэатыўнасцю).

АК-6. Валодаць міждысцыплінарным падыходам пры рашэнні праблем.

АК-7. Мець навыкі, звязаныя з выкарыстаннем тэхнічных прыстасаванняў, кіраваннем інфармацыяй і працай з камп’ютарам.

АК-8. Мець навыкі вуснай і пісьмовай камунікацыі.

Вучэбная дысцыпліна фарміруе ў студэнтаў наступныя **сацыяльна-асобасныя кампетэнцыі:**

САК-1. Валодаць якасцямі грамадзянскасці.

САК-2. Быць здольным да сацыяльных кантактаў.

САК-3. Валодаць здольнасцю да міжасабовых камунікацый.

Вучэбная дысцыпліна фарміруе ў студэнтаў наступныя **прафесійныя кампетэнцыі:**

ПК-2. Выкарыстоўваць розныя тэхналогіі навучання мове.

ПК-5. Планаваць, арганізоўваць і весці навукова-даследчую працу ў галіне лінгвістыкі.

ПК-7. Выкарыстоўваць у працы сучасныя камп’ютарныя метады збору, апрацоўкі і захавання інфармацыі.

ПК-10. Карыстацца навуковай і даведачнай літаратурай на беларускай і рускай мовах.

ПК-18. Выкарыстоўваць сучасныя сродкі тэле- і інтэрнэт-камунікацый.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен **ведаць:**

– асноўныя сучасныя канцэпцыі мовы, аспекты плана зместу і формы моўнага знака, узаемадзеянне і карэляцыю ўзроўняў моўнай структуры;

- сутнасць новых напрамкаў у лінгвістыцы і сферы іх практычнага прымянення;
- заканамернасці камунікатыўнай дзейнасці чалавека ў прымяненні да розных маўленчых сітуацый;
- асаблівасці камунікацыі, звязаныя з глабальным пашырэннем камп’ютарных тэхналогій і развіццём інтэрнэту;
- формы існавання мовы ў соцыуме, тыпы нарматыўна-функцыянальных стыляў моў, прынцыпы кадыфікацыі мовы;
- прынцыпы моўнай палітыкі, узаемаадносіны мовы і этнасу, мовы і культуры, мовы і рэлігіі, мовы і права;

умець:

- устанаўліваць агульныя і прыватныя рысы мовы як эмпірычна, так і праз тэарэтычнае даследаванне спецыфікі функцыянавання моў;
- арыентавацца ў нацыянальна-моўнай палітыцы і моўна-прававой практыцы, правільна прымяняць іх інструменты;
- прымяняць псіхалінгвістычныя дыдактычныя прынцыпы ў выкладанні мовы;
- выкарыстоўваць на практыцы прынцыпы моўнай кадыфікацыі і нармавання;
- прымяняць новыя камп’ютарныя тэхналогіі ў моўнай сферы;

валодаць:

- асноўнымі камп’ютарнымі і інтэрнэт-тэхналогіямі ў дачыненні да моўнай сферы і сферы прафесійнай камунікацыі;
- навыкамі практычнага прымянення прынцыпаў кадыфікацыі і нармавання мовы;
- метадамі выкарыстання інструментарыю нацыянальна-моўнай палітыкі і моўна-прававой практыкі;
- асновамі сацыя- і псіхалінгвістычнага аналізу функцыянавання мовы ў асноўных сферах камунікацыі;
- навыкамі творча аналізаваць лінгвістычную літаратуру.

1 УВОДЗІНЫ. ПАРАДЫГМЫ НАВУКІ ПРА МОВУ

Сучасны стан лінгвістычнай навукі. Паняцце парадыгмы навуковых ведаў. Антрапацэнтрычная парадыгма як сістэма навуковых поглядаў у сучаснай лінгвістыцы. Поліпарадыгмальны падыход да мовы. Характэрныя рысы сучаснай лінгвістыкі.

Сучасная лінгвістыка знаходзіцца на парозе істотных змен і пераўтварэнняў. Ранейшыя падыходы, арыентаваныя на ўсебаковае вывучэнне сістэмы і структуры мовы, у значнай ступені сябе вычарпалі. Некаторыя аўтары называюць такі стан крызісам, некаторыя новым сінтэзам гуманітарных навук. Лінгвістыка перастае быць самадастатковай дысцыплінай, у многіх сферах змыкаецца з семіётыкай, тэорыяй камунікацыі, псіхалогіяй, кагнітыўстыкай, ператвараючыся ў інтэрдысцыплінарную галіну даследаванняў. А.М. Трубачоў гаварыў пра лінгвістыку як комплекс навук, У.М. Алпатаў як пра навуку аб чалавечай дзейнасці наогул. На думку многіх сучасных вучоных, у навуцы пра мову адбываецца змена парадыгмы.

Паняцце *парадыгмы навуковых ведаў* з'явілася ў працах амерыканскага філосафа і гісторыка навукі Томаса Куна. У 1962 годзе выйшла яго кніга “Структура навуковых рэвалюцый”, якая стала шырока вядомай (рускі пераклад датуецца 1977 годам). Пад *парадыгмай* (дысцыплінарнай матрыцай) ён разумеў сукупнасць агульнапрызнаных навуковых дасягненняў, якія на пэўны час даюць вучоным мадэль пастаноўкі праблем і іх рашэння. Паводле Куна, у гісторыі навукі вылучаюцца перыяды “нармальнай навукі” (калі пануе пэўная парадыгма) і навуковыя рэвалюцыі, калі адбываецца змена парадыгмы. Паняцце прагрэсу мае сэнс толькі для “нармальнай навукі”. Каштоўнасць парадыгмы ў тым, што яна дае даследчыку ўжо гатовыя зыходныя тэрміны і паняцці, прынцыпы і метады даследавання. У параўнанні з паняццямі “канцэпцыя”, “напрамак”, “школа”, “тэорыя” паняцце “парадыгма” найбольш шырокае.

У гісторыі лінгвістыкі розныя аўтары вылучаюць розную колькасць навуковых парадыгмаў і па-рознаму іх называюць. Ю.М. Каравулаў называе *гістарычную, псіхалагічную, сістэмна-структурную і сацыяльную* парадыгмы, А.С. Кубракова ўстанаўлівае *традыцыйную, генератыўную, кагнітыўную і камунікатыўную*. В.І. Паставалава, акрамя іншых, абвясціла *тэаантрапакасмічную*. В.А. Маслава (і такі падыход уяўляецца нам найбольш апраўданым) схільна бачыць 3 парадыгмы – *параўнальна-гістарычную, сістэмна-структурную і антрапацэнтрычную*. Гэта простая, стройная і абгрунтаваная ходам развіцця лінгвістычнай навукі класіфікацыя.

Антрапацэнтрычная парадыгма пераключае інтарэсы даследчыка з аб’екта (мовы) на суб’ект (чалавека). Яна даследуе чалавека ў мове і мову ў чалавеку, ставіць задачы вывучэння моўнай кампетэнцыі (здольнасці), ведаў пра навакольны свет, замацаваных у мове. На першы план выходзяць праблемы культуры і камунікацыі, узнікае паняцце “моўнай асобы”. У плане даследавання самой мовы гэта хутчэй не цэнтр, а перыферыя, памежныя сферы з псіхікай, пазнаннем, этнаграфіяй і інш. Усё ў мове вывучаецца праз сувязь з чалавекам, – гэта і ёсць антрапацэнтрызм. Антрапацэнтрычная парадыгма ахоплівае кагнітыўную і камунікатыўную, палітычную і юрыдычную лінгвістыку, псіхалінгвістыку, прагмалінгвістыку, этналінгвістыку і лінгвакультуралогію. Вытокі гэтай парадыгмы можна бачыць яшчэ ў канцэпцыі В. Гумбальта. Пазней аб “прысваенні чалавекам мовы” пісаў выдатны французскі лінгвіст-тэарэтык ХХ стагоддзя Эміль Бенвеніст. У 70-я гг. мінулага стагоддзя пра антрапацэнтрызм як асноўны прынцып сучаснай лінгвістыкі пісаў Ю.С. Сцяпанаў (“мова створана па мерках чалавека”). У 90-я гады ў Расіі выходзіць некалькі акадэмічных зборнікаў мовазнаўчых прац пад назвай “Чалавечы фактар у мове”. На Захадзе актыўна фарміруецца новая навука **лінгвістычная антрапалогія**.

Антрапацэнтрызм як навуковы прынцып заключаецца ў тым, што навуковыя аб’екты вывучаюцца перш за ўсё па іх ролі для чалавека, па іх прызначэнні ў яго жыццядзейнасці, па іх функцыях для развіцця чалавечай асобы. Чалавек становіцца сэнсам навуковага аналізу, вызначае яго перспектывы і канчатковыя мэты. Рэальны свет мы ўспрымаем праз кагнітыўныя карціны і мадэлі. Але мова не фарміруе бачанне навакольнага свету, хоць праз яе мы атрымліваем звесткі аб рэчаіснасці.

У мовазнаўстве, аднак, новая парадыгма не адмяніла ранейшыя, а толькі паказала іх пэўную абмежаванасць. Таму сучасную сітуацыю ў лінгвістыцы многія аўтарытэтных вучоных вызначаюць як **поліпарадыгмальную**. Усе тры парадыгмы ў наш час суіснуюць, развіваюцца і ў некаторай ступені нават інтэгруюцца. Мова пры такім падыходзе ўспрымаецца як знакавая сістэма, што з’яўляецца не толькі сродкам зносін, але і пазнання. Веданне мовы пераплятаецца з веданнем рэчаіснасці і складае аснову структуры моўнай асобы.

Такім чынам, да асноўных характэрных рыс сучаснай лінгвістыкі можна аднесці:

- 1) антрапацэнтрызм;
- 2) экспансіянізм – імкненне вывучаць усё, што вербалізавана;
- 3) функцыянальны, дынамічны падыход да мовы;
- 4) вытлумачальны характар і як вынік гіпатэтычна-дэдуктыўны метада даследавання.

2 КАМУНІКАТЫЎНАЯ ЛІНГВІСТЫКА

Паняцце камунікацыі і камунікатыўнай сітуацыі. Віды, тыпы і функцыі камунікацыі. Асноўныя апазіцыі, якія вызначаюць віды камунікацыі: а) біякамунікацыя – сацыяльная камунікацыя; б) невербальная – вербальная; в) вусная – пісьмовая; г) міжасобасная – масавая; д) сінхронная (ганец, вяшчальнік, чуткі, СМІ) – дыяхронная (міф, рытуал, традыцыя, звычай, кніга, школа, мода). Тэхналогіі публічнай і масавай камунікацыі. Маўленчыя паводзіны і іх дэтэрмінанты. Маўленчыя акты, іх мэтавы і канвенцыйны кампаненты. Ролевыя паводзіны ў камунікацыі. Іерархічная структура маўленчых паводзін моўніка: маўленчыя стратэгіі, тактыкі, маўленчыя дзеянні, маўленчыя акты. Асоба ў камунікацыі. Тэорыя моўнай асобы.

Узнікненне *камунікатыўнай лінгвістыкі* (КЛ) у апошняй трэці ХХ ст. было звязана з пераглядам адносін да структурнай лінгвістыкі, якая не дала чаканых вынікаў у практычным авалоданні замежнымі мовамі. Побач з тэрмінам “КЛ” узнік і функцыянуе тэрмін “*тэорыя камунікацыі*” (ТК), або “*камунікатывістыка*”. Некаторыя вучоныя сцвярджаюць, што лінгвістыка на нашых вачах становіцца часткай камунікатывістыкі – навукі пра камунікацыю.

Гісторыя чалавецтва – гэта не толькі гісторыя народаў, дзяржаў, міграцый, войнаў, рэлігій, мастацтваў, навук і тэхналогій, але і гісторыя камунікацыі, развіцця сродкаў зносін. Камунікацыя ёсць абмен інфармацыяй, гэта тое, што наогул адрознівае жывое ад нежывога. У жывой прыродзе біялагічная інфармацыя перадаецца на ўзроўні храмасом, генаў, малекул ДНК. Размнажэнне жывых органаў суправаджаецца перадачай інфармацыі ад бацькоў нашчадкам. Механізмы спадчыннасці звязаны з перадачай генетычнай інфармацыі новаму пакаленню. Гэта камунікацыя без зваротнай сувязі. Чым больш складаны арганізм, тым больш узрастае ў ім роля інфармацыйных працэсаў. *Інфармацыя* – усё, што можна перадаць, паведаміць. *Біякамунікацыяй* звычайна называюць камунікацыю ў жывёльным свеце. Роля камунікатыўных працэсаў у грамадстве аналагічная функцыям нервовай сістэмы ў арганізме: гэта сродкі сувязі са знешнім асяроддзем і самарэгуляцыі.

У гісторыі чалавецтва вядомы *3 інфармацыйныя рэвалюцыі*: узнікненне шумерскага пісьма ў ХХІХ ст. да н.э., пачатак кнігадрукавання ў Еўропе ў 40-х гг. XV ст., з’яўленне камп’ютараў і інтэрнэту ў канцы ХХ ст. Сёння інфармацыя становіцца галоўнай эканамічнай асновай грамадства.

Макракамунікацыя – абмен інфармацыяй паміж культурамі, народамі, цывілізацыямі. Дасягненні адной культуры ў сферы тэхналогій, навук, мастацтваў, адукацыі хутка запазычваюцца ў другую культуру. Узнікае так званая “інфармацыйная экспансія”. **Віды камунікацыі** – рытуалы, абрады, звычаі, міфы, паводзіны, жэсты, міміка, натуральная гукавая мова, мастацтвы (танец, музыка, малюнак, скульптура і інш.).

Камунікацыя складаецца з **камунікатыўных актаў** (адзінак камунікацыі), у якіх удзельнічаюць **камуніканты**. Традыцыйная формула камунікатыўнага акта: *хто гаворыць – што – каму – якім чынам – навошта – з якім вынікам?* З пункту погляду камунікацыі галоўны моўны ўзровень – сінтаксічны (узровень выказванняў).

Структура камунікацыі складаецца з наступных элементаў: 1) камунікатыўная сітуацыя, 2) мэта камунікацыі, 3) матэрыяльны працэс перадачы паведамленняў, 4) адрасант і адрасат паведамлення. Звычайна паведамленні – гэта выказванні (тэксты), але могуць быць і малюнкi, прадметы, учынкi.

Камунікатыўная сітуацыя – фрагмент рэальнасці, часткай якога можа стаць паведамленне (вербальны акт). Яна залежыць ад знешніх абставін: улічваюцца час, месца, колькасць і ролі камунікантаў, сфера і тып зносін, форма маўлення (вусная або пісьмовая) і г. д.

Тыпы камунікацыі: аўтакамунікацыя (чалавек гаворыць сам з сабою), міжасобасная камунікацыя, групавая камунікацыя (унутры групы, паміж групамі або індывідам і групай), масавая. Вылучаюць таксама монакультурную і міжкультурную камунікацыю.

У цэнтры ўвагі сучаснай ТК знаходзіцца **моўная асоба** (тэрмін упершыню ўжыты В.У. Вінаградавым у 1930 г., пазней адроджаны і папулярызаваны Ю.М. Каравулавым). Гэта чалавек, які знаходзіцца ў моўнай прасторы, у зносінах з іншымі людзьмі, у працэсе стварэння выказванняў. Моўная асоба (МА) разглядаецца ў трох аспектах: 1) як індывід са сваім характарам, інтарэсамі, паводзінамі; 2) як прадстаўнік пэўнай моўнай супольнасці; 3) як прадстаўнік чалавечага роду.

Даследавацца можа як тыповая, так і элітарная моўная асоба (пісьменнікі, публіцысты, палітыкі, аратары). Пры яе вывучэнні шырока прымяняюцца эксперыментальныя метады (запісы маўлення, анкетаванне, асацыятыўныя эксперыменты). Традыцыйна лінгвістыка вывучала мову пісьменніка. Сёння з’явілася паняцце “**маўленчага партрэта**” (вучня, студэнта, дыктара і інш.). Моўная асоба ў аспекце зносін – гэта **камунікатыўная асоба**.

Структура моўнай асобы, паводле Ю.М. Каравулава, складаецца з 3 узроўняў – **вербальна-граматычнага, кагнітыўнага і прагматычнага**. Адзінкі першага ўзроўню – словы, марфемы,

сінонімы, словазлучэнні і інш.; другога – канцэпты, афарызмы, прыказкі, фразеалагізмы, метафары, вобразы, каламбуры (яны дэманструюць карціну свету МА); трэцяга – “ключавыя словы”, прэсупазіцыі, элементы рэфлексіі, ацэнкі, прэцэдэнтныя тэксты, маўленчыя паводзіны (адлюстроўваюць намеры і мэты носьбіта мовы, яго жыццёвую пазіцыю).

3 ТЭОРЫЯ МАЎЛЕНЧЫХ АКТАЎ

Маўленчы акт як адзінка нарматыўных сацыямаўленчых паводзін. Паняцце пра ілакуцыю (ілакутыўныя сілы) маўленчага акта ў канцэпцыі Джона Осціна. Прамыя і ўскосныя маўленчыя акты. Перфарматыўныя выказванні. Перадумовы нармальнай (паспяховай) камунікацыі. Прэзумпцыя асэнсаванасці маўлення. Адрозненні ў стымулях разумення. Прэсупазіцыі і імплікатуры маўлення. Пастулаты (“максімы”) паспяховых зносін П. Грайса. Градуальны характар успрымання (разумення) інфармацыі. Камунікатыўныя няўдачы, іх тыпы і прычыны. Тыпы маўленчага ўзаемадзеяння паводле Э. Бэрна: баўленне часу, рытуал, гульня, працэдура.

*Тэорыя маўленчых актаў (ТМА) узнікла параўнальна даўно ў межах лінгвістычнай філасофіі, у работах прадстаўнікоў оксфардскай школы. Стваральнікам гэтай тэорыі лічыцца англійскі філосаф Джон Осцін (1911–1960). Асноўныя свае ідэі ён выклаў у лекцыях, прачытаных у Гарвардскім універсітэце (1955). У 1962 выйшла кніга Дж. Осціна “How to do things with words” (у рускім перакладзе «Слово как действие»). Вучоны ўпершыню звярнуў увагу на адзін канкрэтны тып выказванняў – перфарматывы. Гэта фразы, якія самі па сабе з’яўляюцца дзеяннем. **Перфарматыў** (лац. performato дзейнічаю) – выказванне, эквівалентнае дзеянню, учынку. Параўн. прыклады:*

*Я аб’яўляю сход адкрытым. Аб’яўляю вас мужам і жонкай. Я пазбаўляю сына спадчыны. Віншую цябе з днём нараджэння. Аб’яўляю напісаць курсавую к канцу мая. Клянуся добрасумленна выконваць свае абавязкі. Аб’яўляю вайну. Прашу прабачэння. Шчыра дзякую. Загадаю, малю... і да т. п. А таксама: **Пасажыраў просяць прайсці на пасадку. Тут не кураць.***

Вымаўляючы пэўныя словы, фразы, моўнік ажыццяўляе дзеянне, у гэтым заключаецца змест яго выказвання.

Уласцінасць перфарматыўнасці Осцін аб’яўляе і пашырае на ўсе выказванні. Ён выказаў гіпотэзу, што ў любым сказе (яго глыбіннай структуры) змяшчаецца перфарматыўная формула: “Я гавару табе, што...”. Такім чынам, у гэтай тэорыі камунікатыўны акт прыроўніваецца да сацыяльнай акцыі (мова аб’ядноўваецца з дзейнасцю).

Паводле тэорыі Дж. Осціна, мінімальная адзінка зносін – **маўленчы акт (МА)**. Гэты тэрмін блізкі да тэрміна “выказванне” і азначае спараджэнне канкрэтнага выказвання ў рэальнай маўленчай сітуацыі. Даследчык распрацаваў класіфікацыю маўленчых актаў, у аснове якой ляжыць паняцце мэты камунікацыі.

У МА Осцін вылучыў 3 сутнасці (грані, аспекты) і гаварыў нават аб 3 розных тыпах маўленчых актаў.

1) **Лакутыўны акт (ЛА)** (ад англ. locution выраз, зварот) – гэта ўласна акт гаварэння, вымаўлення. Сюды адносіцца гучанне, значэнне пэўных слоў як адзінак мовы.

2) **Ілакутыўны акт (ІА)**, для якога характэрны камунікатыўная мэтанакіраванасць, наўмыснасць, намер, канвенцыйнасць. Тут важна, для чаго ўсё гаворыцца. ІА суправаджае ЛА і супрацьпастаўлены яму. Намеры моўніка могуць быць розныя: пытанне, адказ, інфармацыя, папярэджанне, заклік, крытыка, прысуд, пагроза, заява, абвяшчэнне прынятага рашэння і г. д. Параўн. *Я прыйду да цябе*. Такім чынам, лакуцыі (выразы, выказванні) могуць выкарыстоўвацца ў розных функцыях. Гэтыя функцыі называюцца **ілакутыўныя сілы (ІС)**. ІС – найважнейшая характарыстыка маўленчага акта, яны могуць выражацца з дапамогай спецыяльных ілакутыўных дзеясловаў – як перфарматыўных (*пытаць, прасіць, забараняць, патрабаваць*), так і неперфарматыўных (*хваліцца, пагражаць, абразіць*).

3) **Перлакутыўны акт (ПА)** – мэтанакіраванае ўздзеянне на думкі і пачуцці слухача для таго каб выклікаць пэўную рэакцыю, з разлікам на пэўны вынік.

Сам Осцін так ілюстраваў вылучаныя ім тыпы МА:

Ён сказаў, што... – ЛА.

Ён даказваў, што... – ІА.

Ён пераканаў мяне, што... – ПА.

Такім чынам, маўленчы акт з пункту гледжання: 1) яго моўных кампанентаў – ЛА, 2) мэты і ўмоў рэалізацыі – ІА, 3) выніку і ўздзеяння на слухачоў – ПА.

Існуюць таксама **ўскосныя маўленчыя акты**. У іх адсутнічаюць спецыяльныя паказчыкі (маркеры) ілакутыўных сіл, або яны замяняюцца іншымі маркерамі. Асноўная прычына выкарыстання такіх МА – ветлівасць, бо часта прамыя просьбы (загады) успрымаюцца камунікантамі як няветлівыя. Параўн. прыклады:

Ці не маглі б Вы перадаць мне соль? (па змесце просьба, па форме пытанне). *Прабачце, у Вас няма гадзінніка?* (па змесце просьба паведаміць час). *Я хачу павінішаваць цябе са святам* (па змесце гэта і ёсць віншаванне, а не паведамленне пра намер). *Ці магу я запрасіць Вас на танец? Вы танцуеце?* (па змесце запрашэнне, па форме пытанне). *Ты не хочаш вынесці смецце?* (па змесце просьба, загад, а не

пытанне). *Вы будзеце выходзіць?* (па змесце просьба даць дарогу).

Для такіх МА характэрна стандартнасць, канвенцыйнасць, агульнае веданне правіл ужывання мовы.

З ТМА было выведзена паняцце *камунікатыўнай няўдачы (КН)*. Яна ўзнікае тады, калі намер моўніка (ілакутыўная сіла) быў няправільна зразуметы слухачом і ў выніку яго рэакцыя аказалася неадэкватнай. Часам слухач толькі робіць выгляд, што не зразумеў і свядома рэагуе неадэкватна. Гэта відавочна ў выпадку ўскосных МА, калі можна пачуць здзеклівы адказ.

Прабачце, у Вас няма гадзінніка? – Ёсць.

Ці не маглі б Вы перадаць мне соль? – Магу.

Я хачу павіншаваць цябе са святам. – Віншуй.

Хачу перадаць табе прывітанне. – Ну, перадавай.

Буду цябе прасіць пазычыць грошай да зарплаты. – Прасі.

Вылучаюць 3 асноўныя прычыны і адпаведна 3 класы камунікатыўных няўдач:

- 1) звязаныя з будовай мовы;
- 2) звязаныя з розніцай суразмоўцаў у чым-н. (каштоўнасцях, ідэалах, поглядах на жыццё і г. д.);
- 3) звязаныя з моўнай прагматыкай (канкрэтным ужываннем слоў і фраз).

1. *Дзіма ўжо вярнуўся з заробкаў. – Як вярнуўся?! – Я не ведаю як, ведаю, што вярнуўся. – А я не пытаюся, якім спосабам, проста паверыць не магу.*

Да КН могуць прыводзіць мнагазначныя словы, амонімы, паронімы. *Сустрэнемся каля “Весты”, каля “Нікі”. Я атрымаў адказ. Ён бескарысны чалавек. Мы праслухалі лекцыю. Мне патрэбны кран. Я хачу купіць машыну.*

2. Розніца ў адукацыі, інтэлекце, маральных якасцях, псіхалогіі таксама можа прыводзіць да непараўмення. Напэўна, не варта расказваць пра свае поспехі ў навуцы ці пра тое, колькі ў Вас дома кніг, “новаму беларусу” (параўн. героя з аповесці А. Федарэнкі “Мяжа”, які ў адносінах да іншых людзей цікавіцца толькі адным пытаннем: “Колькі ён зарабляе?”). Нехта любіць расказваць пра свае амурныя прыгоды, а нехта цярапец не можа падобных размоў.

3. Часам суразмоўнік не адчувае або ігнаруе канатацыю (дадатковую семантыка-стылістычную афарбоўку) слова. Напрыклад:

Малады гараджанін пытае ў мясцовага настаўніка-пенсіянера: “Ну і шмат у вас тут абарыгенаў засталася?”. Той абражаны: “Якія вам абарыгены? Гэта вяскоўцы, працаўнікі!” – “Ды я проста меў на ўвазе мясцовых...”

КН перашкаджаюць маўленню, але рэдка прыводзяць да поўнага нераўмення. Звычайна яны здымаюцца ў ходзе гутаркі.

4 ТЭОРЫЯ МІЖКУЛЬТУРНАЙ КАМУНІКАЦЫІ

Сутнасць і асноўныя характарыстыкі міжкультурнай камунікацыі. Культура як камунікацыя. Тыпалогія культур і базавыя прыкметы культурных адрозненняў. Міжкультурная спецыфіка вербальнай, невербальнай і паравербальнай камунікацыі. Акультурацыя і культурны шок. Стэрэатыпы ў МК. Актуальныя праблемы тэорыі міжкультурнай камунікацыі: гаварэнне / маўчанне, праблема дыскурсу, семантычныя прымітывы, ключавыя словы, экзатычная (безэквівалентная) лексіка.

Міжкультурная камунікацыя (МК) – гэта зносіны ва ўмовах істотных культурных адрозненняў суразмоўцаў, што можа паслужыць прычынай камунікатыўнай няўдачы. Удзельнікі МК карыстаюцца моўнымі варыянтамі і стратэгіямі, адрознымі ад тых, якімі б яны карысталіся пры зносінах у межах адной пэўнай культуры. Тэорыя МК выходзіць з таго, што **камунікатыўная кампетэнцыя** (веданне сістэм і прынцыпаў камунікацыі) абумоўлена пэўнай культурай, а таксама індывідуальным вопытам кожнага чалавека.

Так, на Усходзе не вітаюцца за руку, не пераходзяць на “ты” з чужымі людзьмі. Амерыканец пастаянна ўжывае словы “я”, “абсалютна”, “безумоўна”, японец – “напэўна”, “верагодна”, “магчыма”, арабы размаўляюць экспрэсіўна, з тактыльным кантактам, аднаго “не” для адмовы ім мала, адначасова могуць гаварыць з некалькімі людзьмі, пастаянна паўтараюць “клянуся Алахам!”. Бардовы колер у мексіканскай культуры – сімвал жалобы. Адна з іспанскіх фірм дамовілася паставіць у Мексіку вялікую партыю коркаў для бутэлек шампанскага і пафарбавала іх у бардовы колер. Кантракт сарваўся.

Людзі карыстаюцца сродкамі вербальнай і невербальнай камунікацыі, але ў аснове яе заўсёды знаходзіцца пэўная сістэма знакаў. Любое знакавае паведамленне павінна быць дэкадзіравана. Значыць, камуніканты павінны мець нейкі агульны запас ведаў.

Агульнасць базавых уяўленняў пра навакольны свет забяспечвае прынцыповую **магчымасць перакладу** з адной мовы на другую. Культурна-спецыфічныя веды і ўяўленні могуць значна ўскладняць камунікацыю і таму патрабуюць уважлівага вывучэння.

Працэсы глабалізацыі, СМІ, інтэрнэт сёння вельмі зблізілі людзей, узаемаўплыў народаў і культур стаў непазбежным. Тэхнічны прагрэс і развіццё міжнародных кантактаў апярэдзілі развіццё навыкаў камунікацыі паміж прадстаўнікамі розных культур. У выніку ўзнікаюць міжэтнічныя канфлікты, экстрэмісцкія настроі і дзеянні.

МК як навука ўзнікла ў ЗША пасля Другой сусветнай вайны,

калі стала пашырацца сфера ўплыву амерыканскай палітыкі і культуры. У 1946 быў створаны Інстытут службы за мяжой, які ўзначаліў лінгвіст Эдвард Хол. У 1954 выйшла яго кніга “Культура як камунікацыя”, у якой упершыню ўжыты тэрмін “міжкультурная камунікацыя”. Пазней ён прапанаваў вядомую фармулёўку: “Камунікацыя – гэта культура, культура – гэта камунікацыя”.

Культуры зносін неабходна вучыць, а сама культура бывае *матэрыяльнай, духоўнай і інтэракцыянальнай* (культура дзейнасці, у тым ліку камунікатыўнай). Хол прапанаваў зрабіць МК не толькі навукавай, але і вучэбнай дысцыплінай (у ЗША з 60-х гг.). У Еўропе – з 80-х гг., калі пачаў фарміравацца Еўрасаюз (1993), адкрыліся межы для перамяшчэння людзей і паслуг. Найперш у Германіі сталі займацца праблемамі *акультурацыі* – працэсу ўваходжання людзей у іншую культуру (спачатку рабочых-мігрантаў).

У РФ і РБ ініцыятарамі вывучэння МК сталі выкладчыкі замежных моў. Пашырылася ідэя, што веданне замежнай мовы павінна быць дапоўнена веданнем асаблівасцей культуры пэўнага народа: ладу жыцця, успрымання свету, менталітэту, штодзённых паводзін. Узнікла метафара “дыялог культур”.

Паступова з’явіліся розныя класіфікацыі (тыпалогіі) культур. У этнічным плане найбольш вядомы агульны падзел на *заходнюю* (Еўропа, Паўночная Амерыка) і *ўсходнюю* (Азія, Блізкі Усход, Паўночная Афрыка) культуру. Заходняя культура арыентавана на пераўтварэнне навакольнага свету, тэхналагічнае развіццё, дынамічны лад жыцця, прыярытэт асобы, ініцыятывы, творчасці. Усходняя – на інтраверсію (увагу да ўнутранага свету чалавека), суладдзе з прыродай, ідэю супольнасці, а не індывідуалізму. Але паступова нарастаюць працэсы інтэграцыі і фарміруецца *сусветная культура*.

Прадстаўнікі розных культур адрозніваюцца адчуваннем прасторы (амерыканцы vs арабы, лацінаамерыканцы, в’етнамцы), часу (пунктуальныя немцы vs італьянцы), адзеннем і знешнім выглядам, асаблівасцямі ежы (гавядзіна забаронена ў Індыі, свініна – табу для мусульман, палачкі ў японцаў), адносінамі палоў. У краінах з невысокім узроўнем даходу галоўныя каштоўнасці – ежа і жыллё, з высокім – грошы, пасады, закон і парадак, правы чалавека.

Па адносінах да працы Э. Хол вылучыў *манахронныя і паліхронныя* культуры. У першых (ЗША, Паўночная Еўропа) у кожны пэўны адрэзак часу людзі заняты пэўнай справай, строга захоўваюць распарадак, планы, дамоўленасці, пунктуальнасць. Спазненне тут – сур’ёзнае парушэнне грамадскіх норм. Гэта, як правіла, *нізкакантэкстуальныя* культуры – асабістыя адносіны ў іх не змешваюцца з работай, інфармацыя заключана ў словах, а не ў кантэксце зносін. Камунікацыя тут прама і адкрыта выражае

(не)задавальненне. У другіх (Паўднёвая Еўропа, Лацінская Амерыка, Блізкі Усход) – людзі адначасова робяць некалькі спраў, не любяць абрываць гутарку на паўслове, адносіны паміж людзьмі важнейшыя за планы і графікі. **Высокакантэкстуальныя** культуры – тыя, для якіх важны агульны кантэкст камунікацыі (хто прыйшоў, ад каго, як апрануты, якая манера паводзін, шмат намёкаў, умоўнасцей, прама не адмаўляюць). Японія і Расія адносяцца да апошніх.

Галандскі сацыёлаг Герт Хофстэд вылучыў 4 **базавыя прыкметы культурных адрозненняў**, істотныя для МК.

1) Дыстанцыя ўлады (у якой ступені людзьмі прымаецца нераўнамернае размеркаванне ўлады і выяўляюцца адносіны да яе). У Скандынавіі яна нізкая: палітык павінен быць нароўні з людзьмі. У Турцыі высокая: палітык павінен быць уладным і магутным. Адносіны паміж выкладчыкам і студэнтам прынцыпова розныя ў ЗША (адносіны супрацоўніцтва) і Турцыі (настаўніка баяцца). У Германіі можна адкрыта выказаць начальніку нязгоду, заўвагі.

2) Індывідуалізм – калектывізм (ступень незалежнасці поглядаў чалавека ад сям'і, арганізацыі, партыі). ЗША, Заходняя Еўропа супрацьпастаўлены па гэтай прымеце Лацінскай Амерыцы, арабскаму Усходу, Каўказу. Што важней – уласныя мэты і задачы ці групавыя?

3) Пазбяганне няпэўнасці (ступень разгубленасці ў новых, нестандартных сітуацыях, жаданне ці боязь новага, ступень рызыкі, адносіны да абсалютных ісцін, рэлігіі). Каўказ, Афрыка, Грэцыя, Францыя, Японія, Беларусь супрацьпастаўлены тут такім краінам, як Расія, Данія, Вялікабрытанія, Ірландыя, Сінгапур.

4) Канкурэнтнасць, спаборнасць (ступень нацэленасці на дасягненне поспеху, імкненне апырэдзіць іншых, аднолькавыя патрабаванні на працы да жанчын і мужчын, з аднаго боку, і дапамога іншым, слабейшым, сяброўства – з другога). ЗША, Японія (высокая ступень) супрацьпастаўлены Скандынавіі (нізкая).

5 ІНТЭРНЭТ-ЛІНГВІСТЫКА

Інфармацыйныя тэхналогіі і іх уздзеянне на мовы і камунікацыю. “Інфармацыйныя рэвалюцыі”. Інтэрнэт-камунікацыя і яе спецыфіка. Гісторыя развіцця інтэрнэт-камунікацыі. Характарыстыка інтэрнэту як сродку масавай камунікацыі. Жанры маўлення ў інтэрнэце. Інтэрактыўнасць і віртуальнасць сеціва. Мова і стыль інтэрнэту. Інтэрнэт-інавацыі ў натуральнай мове. Узмацненне метамоўнай рэфлексіі і гульнявых інтэнцый камунікантаў. Асноўныя рысы стылю інтэрнэт-журналістыкі. Гіпертэкст і яго прыкметы. Своеасабліваць беларускамоўных інтэрнэт-зносін.

Інтэрнэт (англ. InterNet) – сусветная сукупнасць камп’ютарных сетак з адзінай адраснай прасторай, што забяспечвае свабодны абмен інфармацыяй паміж ЭВМ, якія звязаны між сабой на аснове спецыяльных пагадненняў (пратокаў) з выкарыстаннем глабальных рэсурсаў тэлекамунікацыйных сетак, у тым ліку спадарожнікавай сувязі. Інтэрнэтам карыстаюцца як для перадачы разнастайнай інфармацыі, так і для прамого дыялогу паміж суразмоўцамі.

Сетка была распрацавана ў 1969 годзе ў ЗША пад назвай ARPANet найперш для ваенных патрэб. У 1973 яна стала міжнароднай, у 1983 была злучана з тэлефоннымі камунікацыямі. Афіцыйна гісторыя інтэрнэт-супольнасці бярэ пачатак з 1 студзеня 1992 года. У 1994–1995 была ўведзена сусветная размеркавальная база гіпертэкставых дакументаў www (World Wide Web), што значна пашырыла магчымасці інтэрнэту і спрасціла доступ да інфармацыйных рэсурсаў. З гэтага часу карыстальнік можа прагледзець на экране змест любога сервера незалежна ад яго месцазнаходжання, атрымаць доступ да кніг, газет, часопісаў, экспазіцый музеяў, кінафільмаў з фондаў самых розных устаноў любой краіны свету, перасылаць карцінкі, медыяфайлы і г. д.

У наш час інтэрнэт – самы буйны, дынамічны і даступны сродак масавай камунікацыі. Ён літаральна перавярнуў усе ўяўленні пра СМІ і сутнасць самой інфармацыі, стаў адэкватным тэхнічным адказам на рост патрэб людзей у камунікацыі (як, напрыклад, і мабільная сувязь). Сёння практычна ўвесь свет ахоплены сацыяльнымі сеткамі, па апошніх звестках, колькасць карыстальнікаў Facebook (самай вялікай і разгалінаванай) дасягнула 2 млрд. чалавек. Па магутнасці, ёмістасці, апэратыўнасці, хуткасці, даступнасці перадачы інфармацыі нішто не можа параўнацца з інтэрнэтам. У асноўным ужо пераадолены першапачатковыя псіхалагічныя бар’еры, звязаныя з яго выкарыстаннем, хоць і зараз назіраюцца разнастайныя збоі і абмежаванні, перыядычна ў розных краінах адзначаюцца пратэсты супраць усеагульнай даступнасці і свабоды інтэрнэту, прысутнічае імкненне ўлад узяць яго пад жорсткі кантроль, выклікае трывогу феномен інтэрнэт-залежнасці.

Інтэрнэт-камунікацыя пачынае канкурураваць з рэальнымі размовамі (параўн. хоку на адным з літаратурных конкурсаў у Маскве: *У сестры я не был давно. / Прямо сегодня зайду / К ней на страничку*), што, з аднаго боку, выяўляе пэўную адчужанасць людзей у сучасным свеце, з другога – дэманструе значнае пашырэнне кола знаёмых і паўсядзённых кантактаў. Даследчыкі інтэрнэту сцвярджаюць, што з чатырох асноўных патрэб яго карыстальнікаў (камунікатыўная, пазнавальная, забаўляльная, камерцыйная) на першым месцы адназначна знаходзіцца камунікацыя, праз якую рэалізуюцца як

імкненне да самарэалізацыі, самасцвярджэння, так і да аб'яднання з іншымі, супрацоўніцтва, пазнання, адпачынку.

Характэрнымі рысамі інтэрнэту як сродку масавай камунікацыі з'яўляюцца:

- адсутнасць цэнтралізаванай арганізацыйнай структуры (ім ніхто не валодае і ніхто не кіруе, назіраецца адносна адсутнасць цензуры);
- надзвычай высокая хуткасць распаўсюджвання інфармацыі;
- пашырэнне інфармацыі “сеткавым” шляхам, накіравана на анекдотаў і чутак (дзеінічае феномен некіравальнай структуры і выпадковага асяроддзя, як у натоўпе);
- інтэрактыўнасць камунікацыі (магчымасць рэальнага дыялогу ў рэальным часе праз сацыяльныя сеткі, блогі, электронную пошту, чаты, форумы, гасцёўні, канферэнцыі і да т. п.).

Да *асаблівасцей інтэрнэт-зносін* адносяцца:

- ананімнасць (у нефармальна-забаўляльнай камунікацыі, што псіхалагічна вызваляе ад неабходнасці адпавядаць свайму “я”, нярэдка стварае бар'еры зносін, вядзе да канструявання альтэрнатыўных самапрэзентацый, рэалізацыі ўласных фантазій і памкненняў);
- практычная адсутнасць невербальнай інфармацыі (мімікі, жэстаў, тэмбру голасу суразмоўцы);
- нерэгламентаванасць паводзін (поўная свабода завязаць / разарваць кантакт, выбраць стыль камунікацыі, “прайграць” сцэнарыі і ролі);
- зніжэнне сацыяльнай і псіхалагічнай рызыкі ў зносінах (што можа правакаваць афектыўнасць, безадказнасць, агрэсію, тролінг, але і робіць магчымай, напрыклад, анлайн-псіхатэрапію);
- кампенсацыйная віртуальная эмацыянальнасць (найперш праз прымяненне разнастайных эматыконаў, ці смайлаў);
- выкарыстанне розных спосабаў самапрэзентацыі (анкеты, уласныя вэб-старонкі, сайты, блогі);
- пісьмовая форма зносін (з адпаведнай графічнай семіётыкай, патрэбай у лаканічнасці і дакладнасці, а таксама павышанай увагай да кожнага слова ў афіцыйнай камунікацыі).

Інтэрнэт паступова становіцца галоўнай платформай прафесійнага журналіста. Асноўнымі *рысамі стылю інтэрнэт-журналістыкі* з'яўляюцца наступныя.

1) Інфармацыйная ёмістасць. Дэвіз інтэрнэт-журналіста: “Удвая меней слоў”. Пісаць у інтэрнэце трэба хутка, лёгка, каротка, будаваць простыя, кароткія сказы і абзацы. Назіраецца значна менш дзеепрыслоўных і дзеепрыметных зваротаў, затое больш намінатывых і інфінітыўных сказаў, эліптычных структур, парцэляцый, а таксама разнастайных рубрык, маркераў, шрыфтавых і колеравых пазнак.

2) Большая блізкасць да гутарковага маўлення. Маюць месца змешванне разнародных канструкцый, самаперабівы, пераскокі, таўталогія, абарваныя фразы, вольны парадак слоў (тое, што ў звычайнай прэсе правіць рэдактар). Рэалізуецца патрэба пісаць “з хуткасцю думкі”. Раскаванасць і натуральнасць стылю павінна аказаць пэўны станоўчы ўплыў на чытача, наблізіць яго да сябе.

3) Пераважна дэдуктыўная пабудова абзацаў і фраз. Пры канцэнтраванай падачы зместу галоўнае даецца адразу, напачатку, калі ўступ пачынаецца з заключэння (“стыль перавернутай піраміды”).

4) Больш канкрэтная адрасацыя паведамленняў. Разнастайнасць інтэрнэт-рэсурсаў дае магчымасць звяртацца да спецыяльнай, дыферэнцаванай па інтарэсах аўдыторыі. Гэта скарачае дыстанцыю паміж аўтарам і чытачом.

5) Большая насычанасць камічнымі моўнымі сродкамі. Інтэрнэт-журналісты часта спаборнічаюць у дасціпнасці, уводзяць элементы гульні, містыфікацыі, псеўданімнасці. Заўважана, што ў сучасным свеце схільнасць да гумару, гульні, насмешкі (у асноўным як дамінанта мужчынскіх паводзін) наогул узрастае.

6) Стылістычная дваістасць: знешняя лёгкасць і ўнутраная ўскладненасць. З аднаго боку, назіраецца дэмакратызм і лібералізацыя ў стаўленні да літаратурнай нормы, з другога – неабходнасць засвоіць строгія семіятычныя правілы, знакі, тэрміны, спецыяльныя абрэвіятуры, калі адсутная кропка, лішні прабел, памылка ў назве файла ці спасылцы могуць крытычна перашкодзіць камунікацыі. Інтэрнэт у цэлым больш складаны спосаб зносін, чым тэлефон, пошта, радыё, тэлебачанне.

Разам з інтэрнэтам узнікла і пашырылася паняцце *гіпертэксту*. Упершыню ідэя гіпертэксту была выказана амерыканскім сацыёлагам і філосафам Тэдам Нельсанам (ЗША) у 1965 годзе: чалавек павінен мець магчымасць умяшацца ў гатовы тэкст, нешта дабавіць, змяніць у ім, а для гэтага мець доступ да яго ў любой паслядоўнасці, бо “ў сэрцы кожнага чытача жыве аўтар”. Раней гэта выяўлялася ў разнастайных каментарыях да тэкстаў. Гіпертэкст – сістэма, якая дазваляе распараджацца інфармацыяй так, каб да яе можна было атрымаць доступ у любой паслядоўнасці. Гэта сістэма складаецца з сеткі вузлоў (параграфіў, слоў, фраз, малюнкаў, гукаў) і лагічных сувязей паміж імі. Прыкметы гіпертэксту: *гранулярнасць* (асобныя часцінкі, якія звязаны, але не зліваюцца), *нелінейнасць* (атрымаць доступ можна ў любой паслядоўнасці), *інтэрактыўнасць* (чытачу можна ўмешвацца). Інтэрнэт уяўляе сабой гіганцкі гіпертэкст з гіперспасылкамі, дзякуючы чаму карыстальнік сам выбірае свой шлях у інфармацыйнай прасторы сеціва.

6 ЛИНГВИСТИЧНАЯ ПРАГМАТЫКА

Месца прагматыкі ў плане зместу моўнага знака. Віды прагматычных значэнняў моўных адзінак: дэйксіс, мадальнасць, экспрэсія, ацэнка (дэнататыўная і канататыўная), стылістычная маркіраванасць. Тыпалогія мадальных значэнняў. Прагматычныя асаблівасці часцін мовы, лексіка-грамматычных разрадаў слоў, граматычных катэгорый. Прагматыка сінтаксісу.

Прагматыка (ад грэч. *pragma* ‘справа, дзеянне’) – галіна лінгвістычных даследаванняў, у якой вывучаецца функцыянаванне моўных адзінак у маўленні, іншымі словамі, разглядаюцца паводзіны моўных знакаў у рэальных працэсах камунікацыі. Тэрмін уведзены ва ўжытак амерыканскім філосафам Чарльзам Морысам у значэнні ‘раздзел семіётыкі, які вывучае адносіны людзей, моўнікаў да знакаў’.

На сённяшні дзень лінгвапрагматыка яшчэ не мае выразных межаў, развіваецца ў цесным кантакце з рыторыкай, стылістыкай, пад уплывам тэорыі маўленчых актаў і тэорыі паспяховай камунікацыі П. Грайса. Гэта навука даследуе комплекс пытанняў, звязаных з суб’ектам, адрасатам, сітуацыяй зносін, у тым ліку ілакутыўныя сілы, прэсупазіцыі, маўленчую тактыку і паводзіны, правілы размовы, уздзеянне на слухача, маўленчы этыкет, г. зн. ажыццяўляе сацыяльна-культурнае даследаванне камунікацыі ў самым шырокім разуменні.

Асаблівую ўвагу лінгвістычная прагматыка надае вывучэнню **ўказальных слоў**, або слоў-індэксаў, слоў-шыфтарак, дэйктычных лексічных адзінак (**дэйксіс** – указанне як функцыя моўнай адзінкі). Значэнне такіх слоў можа быць устаноўлена толькі ў канкрэтным маўленчым акце. Гэта займеннікі, займеннікавыя прыслоўі, часціцы: *я, ты, ён, мой, твой, гэты, той, сёння, учора, заўтра, зараз, тады, цяпер, там, тут, вось, вунь*. Ва ўсіх іх у семантыцы фактычна прысутнічае адсылка да рэальнай маўленчай сітуацыі, для таго каб іх зразумець, трэба ведаць адрасанта і адрасата паведамлення, месца і час размовы.

Вядома, што дзеці з пэўнай цяжкасцю засвойваюць ужыванне займеннікаў 1 і 2 асобы, бо ім бывае цяжка сачыць за зменай, пераходам рэфэрэнта і перавага нярэдка аддаецца намінацыям з пастаянным значэннем (*я люблю маму* → *Света любіць маму; я хачу есці* → *Коля хоча есці*). Займеннікі *я, ты* і іншыя падобныя адзінкі пастаянна “перамяшчаюцца” сярод суразмоўцаў, гэта словы-джокеры з пераменнымі кампанентамі значэння. Калі ўмовы маўленчага акта невядомыя, можа ўзнікнуць блытаніна, непаразуменні. Параўн. сітуацыі: 1) званок у дзверы: – *Хто там?* – **Я** (незнаёмы голас). 2) званок па тэлефоне: – *Алё, гэта ты?* 3) размова па тэлефоне: – *Дзе*

ты? – Я тут. 4) *Цяпер жыццё цікавае.* 5) *Там вялікія грошы плацяць.*

Прагматыка займаецца вывучэннем семантыкі *ацэначных слоў*, якая ў многім залежыць ад індывідуальных характарыстык моўніка (узросту, інтэлекту, густу і інш.), параўн. *гэта добры (кепскі) фільм, смачная (нясмачная) ежа, малады (пажылы) чалавек, малы (вялікі) дом, высокі (невысокі) плот.* Паколькі ацэнка па сваёй прыродзе суб'ектыўная, у семантыцы такіх прыметнікаў ёсць прагматычны кампанент 'на думку моўніка'. У камунікацыі неабходна ўлічваць культурныя фактары. Так, у сучаснай еўрапейскай культуры пры характарыстыцы чалавека станоўча ацэньваюцца параметрычны прыметнікі *малады, высокі, тонкі, моцны* і адмоўна – іх антонімы *стары, нізкі, тоўсты, слабы.*

Адным з прадметаў даследавання лінгвапрагматыкі з'яўляецца *мадальнасць* – катэгорыя, што выражае розныя віды адносін зместу выказвання да рэчаіснасці (аб'ектыўная мадальнасць), а таксама адносін моўніка да выказвання (суб'ектыўная мадальнасць). Першая абавязкова прысутнічае ў кожным выказванні, фарміруе сказ і афармляецца пераважна граматычнай катэгорыяй ладу, якая маркіруе рэальнасць / ірэальнасць паведамлення. Другая – факультатывная прымета выказвання. Сродкамі яе рэалізацыі выступаюць мадальныя словы, прэдыкатывы, часціцы, выклічнікі, інтанацыя, парадак слоў (*безумоўна, напэўна, відаць, мусіць, можна, трэба, нельга, павінен, хіба, нібы, ну і; стане ён цябе слухаць!*). Значэнні магчымасці, пажаданнясці, дапушчальнасці, неабходнасці, загаду, забароны, упэўненасці і іншыя падобныя называюцца мадальнымі.

Яшчэ адна моўная катэгорыя, якой цікавіцца лінгвістычная прагматыка, – гэта *экспрэсіўнасць*. *Экспрэсіўнасць* – сукупнасць семантыка-стылістычных прымет моўнай адзінкі, якія дазваляюць ёй выражаць суб'ектыўныя адносіны моўніка да зместу або адрасата маўлення. *Экспрэсіўныя* сродкі падзяляюцца на фанетычныя (адмысловае падаўжэнне гукаў, прыдыханне, націск, інтанацыя), словаўтваральныя (памяншальныя і павелічальныя суфіксы: *красачка, птушачка, коцік, зайчык, сонейка; звяруга, хітруга*), лексічныя (ацэначныя словы: *бездар, зануда, прайдоха, свіння, дурніца, размазня, піла, шантрапа*), сінтаксічныя (паўторы, парадак слоў, эліпісіс). Дзякуючы гэтым сродкам маўленне набывае *экспрэсію* – здольнасць выяўляць псіхалагічны стан моўніка. Выкарыстоўваюцца таксама паралінгвістычныя сродкі – гучнасць, тэмбр голасу, тэмп маўлення, міміка, жэсты. *Экспрэсіўнасць* звязана з выражэннем эмоцый у чалавека, таму часам яе атаясамліваюць з эмацыянальнасцю.

Дадатковая эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка моўнай адзінкі (станоўчая ці адмоўная) называецца *канатацыяй*. У слоўніках канатацыя абазначаецца паметамі *неадабр., зневаж., ляянк., жарт.,*

*іран., груб. і інш. (параўн. рады сінонімаў форум – сход – зборышча, лік – твар – фізіяномія, ілгаць – хлусіць – брахаць). Блізкім да канатацыі паняццем з’яўляецца **стылістычная маркіраванасць** – вылучанасць моўнай адзінкі ў плане яе прыналежнасці да пэўнага стылю мовы (у слоўніках забяспечваецца паметамі *разм., прастам., кніжн., афіц., паэт.*).*

Лінгвістычная прагматыка дазваляе зразумець не толькі *чаму* моўнік гаворыць, але *як менавіта і чаму менавіта так ён гэта робіць*, яна тлумачыць заканамернасці ўзнікнення і пашырэння пэўных **этыкетных формул** маўлення для тыповых сітуацый, разглядае **метамоўныя каментарыі, фатычную камунікацыю**. Такім чынам, гэта комплексная, сінтэтычная, у пэўным сэнсе памежная дысцыпліна.

7 ФУНКЦЫЯНАЛЬНАЯ ЛІНГВІСТЫКА

Функцыянальная лінгвістыка як развіццё структуралізму. Функцыянальны падыход да аналізу адзінак розных моўных узроўняў. Функцыя як лінгвістычнае паняцце. Адносіны – функцыя – значэнне. Функцыі мовы (маўлення) і моўных адзінак. Эстэтычная і сугестыўная функцыі тэксту. Функцыянальная граматыка. Многазначнасць у функцыянальным аспекце. Функцыянальны аналіз і функцыянальная мадэль выказвання.

Функцыянальны напрамак у даследаванні моўных з’яў узнік як лагічнае развіццё сістэмна-структурнай парадыгмы лінгвістыкі. Яшчэ ў 20-я гады ХХ стагоддзя вучонымі Пражскага лінгвістычнага гуртка было пастаўлена пытанне аб мэтавым прызначэнні мовы і яе адзінак, выпрацаваны першыя строгія крытэрыі для ацэнкі функцыянальных уласцівасцей моўных элементаў.

У канцы ХХ стагоддзя цікавасць да тэлалагічных аспектаў маўленчай дзейнасці чалавека выйшла на адно з першых месцаў сярод прыярытэтаў даследчыцкай лінгвістычнай працы. Калі раней цэнтральнымі для мовазнаўства былі пытанні *што? як? чаму? адкуль?*, то цяпер на першы план выходзіць пошук адказу на пытанні *навошта? для чаго?* Такі падыход робіць лінгвістычныя апісанні больш дакладнымі і паўнацэннымі. Функцыянальны падыход супрацьпастаўляецца фармальнаму. У яго шырокіх межах узніклі камунікатыўная лінгвістыка і лінгвістычная прагматыка.

Пакажам некаторыя асаблівасці функцыянальнага падыходу пры аналізе адзінак розных моўных узроўняў. На фанетычным узроўні адзінкі, якія валодаюць сэнсаадрознівальнай функцыяй, атрымалі назву фанем. У беларускай мове фрыкатыўны [γ] і выбухны [г] – розныя гукі, але прадстаўляюць яны адну фанему, паколькі не

валодаюць здольнасцю ў пары адрозніваць словы (параўн. іх глухія адпаведнікі [x] і [k]: *ход* – *код*, *хаваць* – *каваць*). Функцыянальная слабасць гука [г] фактычна вядзе да яго знікнення з фанетычнай сістэмы мовы. Не з'яўляюцца асобнымі фанемамі ў беларускай мове гукі [г], [г'], [γ'], [к'], [х'], [z], [ў], [ы], бо не выконваюць функцыі адрознення слоў і марфем.

Менавіта па функцыянальных прыкметах гукі [в] і [в'] адносяцца ў беларускай мове да санорных (не аглушаюцца перад глухімі і на канцы слова, глухія перад імі не азванчаюцца). Паколькі чаргаванні [в] // [ф], [в'] // [ф'] адсутнічаюць, то гэтыя гукі не з'яўляюцца парнымі па звонкасці-глухасці, хоць з акустычнага і артыкуляцыйнага боку яны карэлятыўныя. Парнымі па цвёрдасці-мяккасці трэба лічыць гукі [д] – [z'], [т] – [ц'] (*вада* – *вадзе*, *хата* – *хаце*), нягледзячы на тое, што яны прыкметна адрозніваюцца акустыка-артыкуляцыйнымі характарыстыкамі (параўн. [z], [ц]).

На ўзроўні сэнсавых частак слова класічная марфеміка ўяўляе сабой статычны, звернуты ў гісторыю падыход, у той час як словаўтварэнне – дынамічны, функцыянальны. Розніца выразна бачна на прыкладах несупадзення вынікаў марфемнага і словаўтваральнага аналізу слоў тыпу *гуляць*, *пісаць*, *чытаць*; *грыбнік*, *лыжнік*, *чайнік*, *ляснік*. Падобныя дзеясловы традыцыйна лічацца трохмарфемнымі, але тым не менш невытворнымі. У прыведзеных і аналагічных па будове назоўніках прынята выдзяляць два суфіксы пры марфемным аналізе і адзін – пры словаўтваральным, што бачыцца вельмі немэтазгодным з навучальна-метадычнага пункту гледжання. Параўн. таксама дзеясловы *атакаваць*, *баранаваць*, *плюсаваць*, *радаваць*, у якіх, паводле “Марфемнага слоўніка”, трэба выдзяляць два суфіксы. Думаецца, вынікі двух відаў аналізу не павінны прыняць адрознівацца. У такіх выпадках варта аддаваць перавагу функцыянальнай, дэрывацыйнай трактоўцы структуры лексемы, што, прынамсі, захаввае за марфемай статус часткі слова, якая мае значэнне.

На лексічным узроўні функцыянальны падыход апелюе да сінтаксічнага ўжывання слоў. Лексіка сінтаксічная па сваёй знакавай сутнасці – такая квінтэсэнцыя азначанага погляду. Канкрэтнае значэнне, адценне значэння, нюанс ужывання той ці іншай лексемы рэалізуецца толькі ў кантэксце. Поўнасьцю апісаць мнагазначнасць на лексічным узроўні наўрад ці магчыма (параўн. колькасць значэнняў прыметнікаў *добры* (10), *вялікі* (7), *шырокі* (6) у ТСБМ і велізарную, якая не паддаецца падліку, колькасць тэкстуальна абумоўленых лексіка-семантычных варыянтаў гэтых слоў). Метафара заўсёды мае сінтаксічную (функцыянальную) прыроду.

В.У. Мартынавым распрацавана паняцце няпэўназначнасці: кожная намінатыўная адзінка мае пэўны дыяпазон функцыянавання, у

якім яго семантычная функцыя вар’іруецца. Па назіраннях А.К. Кіклевіча, прыкмета пасесіўнасці рэалізуецца менш як у 5% канструкцый з так званымі прыналежнымі займеннікамі (параўн. *мой дом, мая школа, мой тралейбус, мой сусед, мой паляк* і да т. п.). Ва ўсіх гэтых выпадках апісваецца прадмет, факт, сітуацыя, якія маюць нейкія адносіны да моўніка, але не належаць яму. Усе адценні ўжывання лексемы немагчыма ні ўтрымаць у памяці, ні апісаць. Адсюль вынікае, што лексічнае значэнне як факт мовы мае быць абстрактным, але з яго павінны выводзіцца ўсе тэкставыя, у тым ліку і аказіянальныя, рэалізацыі. *Стаяць на нагах; упасці на калені; Насця, куды ты на сонца палезла* – у гэтых выпадках актуалізаваны якраз другасныя намінацыі.

Лексічныя апазіцыі з функцыянальнага боку не раўнацэнныя, адзін з іх кампанентаў зыходны, моцны, станоўча маркіраваны, другі – вытворны, слабы, адмоўна маркіраваны: *добра – зло, святло – цемра, рух – спакой, блізкі – далёкі, космас – хаос, добры – дрэнны, свабода – рабства, свой – чужы, правы – левы, мужчынскі – жаночы*. Могуць узнікаць і іншыя, “вертыкальныя” карэляцыі лексем як станоўчай, так і адмоўнай групавак: *добра – святло, цемра – хаос, правы – мужчынскі, левы – жаночы, цемра – рабства*. У граматыцы апазіцыя мужчынскага і жаночага роду выглядае іначай: формы мужчынскага роду мнагазначныя, немаркіраваныя і могуць указваць на чалавека ўвогуле, напр., у назвах прафесій: *адміністратар Іванова, бактэрыёлаг Пятрова, начальнік пошты Паўлава, лінгвіст Маслава*. Немаркіраваныя члены граматычных апазіцый – назоўны склон, адзіночны лік, цяперашні час, абвесны лад, незалежны стан.

На граматычным узроўні, паводле выказвання А.У. Бандаркі, з функцыянальнага пункту гледжання падзел на марфалогію і сінтаксіс адсутнічае. Надзвычай пашыраная з’ява ўзаемапераходу часцін мовы мае сінтаксічную прыроду і праяўляецца толькі ў кантэксте. Напрыклад, колькасны лічэбнік *адзін (адна, адно, адны)* у залежнасці ад сінтагматычнага акружэння можа выконваць функцыю назоўніка, прыметніка, займенніка, парадкавага лічэбніка, часціцы або злучніка. *Сямёра аднаго не чакаюць. Вы будзеце не адны. Вас чакае адзін чалавек. Адзін салдат пайшоў налева, другі – направа. Хлопец адно хмурыў твар. Кватэра добрая, адно цесная*. Слова тыпу *дзяжурны, паранены, першы, кожны* пры пераходзе ў назоўнік мяняюць не толькі сінтаксічную функцыю, але і характар граматычных катэгорый: род зыходных прыметнікаў, дзеепрыметнікаў, парадкавых лічэбнікаў, абагульнена-якасных займеннікаў становіцца класіфікацыйнай катэгорыяй, з’яўляецца магчымасць дапасавання азначэнняў. У межах пэўнай часціны мовы нярэдка адбываецца пераход лексем з аднаго лексіка-граматычнага разраду ў другі, асабліва пры пераносным

ужыванні (канкрэтны назоўнік паводзіць сябе ў тэксце як абстрактны, неадушаўлены – як адушаўлены, пераходны дзеяслоў становіцца непераходным і г. д.). Цалкам функцыянальнай, сінтаксічнай з’явай трэба прызнаць вылучэнне ў марфалогіі такіх адзінак, як безасабова-прэдыкатыўныя і мадальныя словы.

Дзякуючы функцыянальнаму падыходу, у змесце кампаратыўных словаформ *мацней, далей, глыбей, цішэй* і падобных удалося адкрыць некаторыя новыя ўласцівасці. Пры ўжыванні ў тэксце гэтыя словаформы далёка не заўсёды суадносяцца па семантыцы са звычайнай ступенню параўнання адпаведнай лексемы. Напрыклад, у сказе *Я адчуваў сябе дрэнна, але зараз адчуваю сябе лепш* словаформа *лепш* сэнсава хутчэй з’яўляецца вытворнай ад антанімічнай лексемы *дрэнна*. Такое ўжыванне зусім не аказіянальнае, а даволі тыповае для маўленчай рэалізацыі кампаратыва.

З пазіцый камунікатыўнага прызначэння сказы *Грошай – куры не ключоць; Кандыдатаў было восем* трэба трактаваць як двухсастаўныя, а канструкцыі нахштальт *Сонца ўсміхалася; Плакала бярозка; Стогне завіруха* наогул не павінны разбірацца па членах сказа. Вядомы спецыяліст у галіне граматыкі М.І. Канюшкевіч цалкам абгрунтавана выказваецца за ўкараненне функцыянальнага падыходу ў практыку выкладання не толькі вышэйшай, але і сярэдняй школы.

На ўзроўні цэласнага звязнага тэксту прыярытэтнае месца займае даследаванне паэтычнай і сугестыўнай функцыі мовы, якія найбольш выразна выступаюць у мастацкім творы. Вядомы чэшскі структураліст, семіётых Я. Мукаржоўскі пісаў, што актуалізацыя плана выражэння ў паэтычным тэксце “набывае максімальную інтэнсіўнасць, якая адцясняе на задні план паведамленне як мэту выказвання і становіцца самамэтай; яна адбываецца не для таго, каб служыць мэце паведамлення, а для таго, каб паставіць на першы план сам акт выражэння, гаварэння”. Вучоны нават сцвярджаў, што парушэнне літаратурнай нормы з’яўляецца асновай паэтычнай функцыі. У гэтым плане звяртаюць на сябе ўвагу ненарматыўныя словаформы ў загаловах шырокавядомых мастацкіх твораў: “На камні, жалезе і золаце” (М. Танк), “У снягах *драмае* вясна” (У. Караткевіч), “*Карэнні і галіны*” (І. Шамякін). Любая “рэдактарская” праўка прывяла б да эстэтычна-мастацкіх страт у рытміцы, эўфанічных якасцях, метафарычнай напоўненасці адзначаных бібліонімаў. Яркая ілюстрацыя матываванага парушэння нормы ў мастацкім тэксце з’яўляецца ўжыванне аказіяналізмаў і патэнцыяльных слоў (*вечнабыт, вырайніцы, няпамяць, скурганіць, грыбазбіры, лосьна, язьна, збожна, заакіяннік, мройнавокія філалагіні*). Хай *людзіца* бязлюддзе, / І ў раныцы з рукі / Расу п’юць жаўрукі... / Жаўрук *нашчыца* песняй (Р. Барадулін).

Сугестыўная функцыя, якая грунтуецца на перакананні і ўнушэнні, рэалізуецца, акрамя мастацкай камунікацыі, у такіх сацыяльна запатрабаваных на сённяшні дзень сферах, як палітычная прапаганда, PR-тэхналогіі, рэклама, выхаваўчы працэс, рэлігійная практыка, – усюды, дзе выкарыстоўваюцца прыёмы моўнай маніпуляцыі. Лінгвістычны функцыяналізм як тэорыя здольны аказаць значную дапамогу ў практычным канструяванні разнастайных тэкстаў прамога грамадскага ўздзеяння, напрыклад, у плане размеркавання слоў па камунікатыўных рангах, што непасрэдна звязана з сілай і эфектыўнасцю ўплыву на адрасата, параўн. *разведчык – шпіён, партызан – бандыт, апалчэнец – сепаратыст*.

На ўзроўні мовы ў цэлым функцыянальны падыход заключаецца ў адмаўленні ад літаратурнацэнтрыйнай мадэлі. Кожная развітая нацыянальная мова мае пэўны арэал высокіх камунікатыўных функцый і арэал натуральных побытавых зносін. Для апошніх характэрны аслаблены маўленчы самакантроль, а то і яго поўная адсутнасць. Паказальна, што ва ўмовах абмежаванага выкарыстання літаратурнай формы беларускай мовы заканамерную ўвагу навукоўцаў прыцягваюць не толькі народныя гаворкі, але і розныя слэнгавыя, змяшаныя формы маўлення, так званая “трасянка”, якая ў цяперашні час забяспечана значнай камунікатыўнай прасторай. Сённяшня моўная сітуацыя ў Беларусі дыктуе неабходнасць пэўнага паслаблення патрабаванняў да моўнікаў у плане культуры маўлення (строгага захавання літаратурных нормаў) з мэтай як мага большага пашырэння сфер і асяроддзяў ужытку беларускай мовы.

У межах функцыянальнай лінгвістыкі сфарміраваўся *полевы падыход у мовазнаўстве* – метадалагічны прынцып структурна-функцыянальнага апісання ў адрозненне ад традыцыйнага. Такі падыход прадугледжвае распрацоўку полевай мадэлі комплекснага апісання, выяўленне ядзерна-перыферычных адносін, разгляд семантычнага вектара поля, устанаўленне заканамернасцей функцыянавання адзінак ядра і тэндэнцый функцыянальнай спецыялізацыі перыферыі, апісанне розных падсістэм поля, вызначэнне мастацкай ролі кампанентаў поля.

Поле падзяляецца на *ядро, каляядзерную прастору (цэнтр), перыферыю* з занаўляючай арганізацыяй. Полевае структураванне ажыццяўляецца на аснове *семантычнага, стылістычнага, частотнага, дэрывацыйнага* вектараў. Поле – пэўная арганізаваная прастора часціц, мноства элементаў, адзінак, унутры якога рэалізуецца заканамернасці іх сістэматызацыі і функцыянавання. Поле мае вектары (параметры) працягласці і колькаснасці.

Семантычныя палі – кампаненты моўнай карціны свету, яны ўяўляюць сабой “лексіка-семантычныя групы (парадыгмы),

структуры канкрэтнай мовы з улікам яе культурнай і нацыянальнай своеасаблівасці” (А.А. Уфімцава). Пад лексіка-семантычным полем разумеецца іерархічна арганізаваная сістэма лексічных адзінак, “аб’яднаных агульным (інварыянтным) значэннем і пэўнай паняццёвай сферай” (М.Ф. Алефірэнка). Адзінкі поля валодаюць наступнымі характарыстыкамі: наяўнасць ядзерна-перыферыяльных адносін, семантычная агульнасць, падобная семантычная структура слоў, частотнасць, стылістычная афарбаванасць, словаўтваральная актыўнасць. Гэтыя прыкметы поля функцыянуюць сумесна, узаемадапаўняльна. Асноўнае адрозненне семантычнага поля (СП) ад лексіка-семантычнай групы (ЛСГ) заключаецца ў тым, што “элементы поля аб’яднаны адной семай; члены ЛСГ – некалькімі” (Ю.М.Каравулаў).

Полевая стратыфікацыя сістэмы мовы ў цэлым дазваляе вылучыць *цэнтральныя*, або базавыя, *перыферыяльныя* і *маргінальныя* скупнасці моўных адзінак. Могуць вылучацца асобныя падраздзелы поля – *субпалі*. Для іх характэрны пірамідальны характар: адзінкаваасць кампанентаў ядра і значная колькасць перыферыяльных адзінак у аснове.

8 ПРЫКЛАДНАЯ І КАМП’ЮТАРНАЯ ЛІНГВІСТЫКА

Камп’ютарнае мадэляванне мовы. Мовы праграмавання. Тэкставыя базы даных. Інфармацыйна-пошукавыя аспекты прыкладной лінгвістыкі. Аўтаматычны пераклад і рэфэраванне. Камп’ютарная лексікаграфія. Дыстанцыйнае навучанне. Камп’ютарныя праграмы ў лінгвадыдактыцы. Мадэляванне камунікацыі. Праблемы стварэння штучнага інтэлекту. Корпусная лінгвістыка. Асноўныя паняцці корпуснай лінгвістыкі. Гісторыя стварэння лінгвістычных корпусаў і іх тыпалогія. Рашэнне розных лінгвістычных задач на базе корпусаў. Марфалагічная, сінтаксічная, семантычная, анафарычная, прасадычная разметка.

Прыкладная лінгвістыка – напрамак у мовазнаўстве, які займаецца распрацоўкай метадаў рашэння практычных задач, звязаных з выкарыстаннем мовы. Традыцыйнымі прыкладнымі задачамі мовазнаўства з’яўляюцца:

- стварэнне і ўдасканаленне пісьменнасцей;
- стварэнне сістэм транскрыпцыі для дакладнага запісу вуснага маўлення;
- распрацоўка транслітарацыі іншамоўных тэкстаў, найперш уласных назваў;
- стварэнне сістэм стэнаграфіі;
- дэшыфроўка разнастайных тэкстаў і паведамленняў;

– упарадкаванне і стандартызацыя актуальнай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі;

– распрацоўка правіл называння новых вырабаў, тавараў, хімічных рэчываў, матэрыялаў;

– адбор моўнага матэрыялу з мэтай удасканалення metodyкі выкладання моў;

– стварэнне лінгвістычных даведнікаў і дапаможнікаў розных тыпаў.

Тэрмін “прыкладная лінгвістыка” з’явіўся яшчэ ў канцы 20-х гг. XX ст. З другой паловы XX ст. прыкладная лінгвістыка разглядае метады рашэння названых задач не толькі чалавекам, але і праграмаванымі сімвальнымі аўтаматамі (камп’ютарамі). Таму як раздзел прыкладной лінгвістыкі ўзнікла **камп’ютарная (вылічальная, інжынерная, матэматычная) лінгвістыка.**

Яе асноўныя задачы:

– распрацоўка метадаў сэнсавага атаясамлівання тэкстаў (напр., пры інфармацыйным пошуку);

– выпрацоўка метадаў аўтаматычнага анатавання і рэферавання тэкстаў;

– машынны пераклад;

– аўтаматычнае распазнаванне і сінтэз маўлення;

– стварэнне сістэм інфармацыйнага пошуку;

– стварэнне машынных слоўнікаў, корпусаў, тэкставых і слоўнікавых баз даных, а таксама праграмных сродкаў доступу да іх;

– інфарматызацыя філалагічных даследаванняў.

Асноўнымі паняццямі і тэрмінамі камп’ютарнай лінгвістыкі, актуальнымі для мовазнаўства, з’яўляюцца наступныя.

Інфармацыйныя тэхналогіі ў лінгвістыцы – сукупнасць метадаў і сродкаў атрымання, захоўвання і распаўсюджвання інфармацыі пра мову і законы яе функцыянавання з дапамогай камп’ютарнай тэхнікі.

Лінгвістычная інфарматыка – галіна навукі, што даследуе прынцыпы арганізацыі і апрацоўкі лінгвістычнай інфармацыі з дапамогай камп’ютара.

Лінгвістычны алгарытм – паслядоўнасць дзеянняў пры рашэнні лінгвістычнай задачы.

Аперацыйная сістэма – асноўная праграма для кіравання камп’ютарам.

Утыліта – праграма, дадатковая да аперацыйнай сістэмы, якая пашырае яе магчымасці (антывірусная, архіватар, файлы менеджар).

Прыкладная праграма – праграма для выканання канкрэтных практычных задач (тэкставы працэсар, праграма-перакладчык, навучальная праграма па арфаграфіі).

Мова праграмавання – штучная мова для ўводу інфармацыі ў камп'ютар (бэйсік, алгол, фартран, сі).

База даных – сукупнасць сістэматызаваных звестак, фактаў, падзей і да т.п., напр., база даных студэнтаў філалагічнага факультэта.

Сістэма аўтаматычнага распазнавання тэкстаў – камп'ютарная праграма, якая пераўтварае тэкст з папяровага варыянта ў электронны тэкставы файл.

Аўтаматычнае рэфераванне тэксту – складанне рэферата (кароткая перадача тэксту, уключаючы мэту, задачы, метады, вынікі) з дапамогай камп'ютара.

Аўтаматычнае анатаванне тэксту – складанне анатацыі (кароткая перадача асноўнай тэмы тэксту) з дапамогай камп'ютара.

Машыны пераклад – прывядзенне тэксту на адной мове ў сэнсавую адпаведнасць тэксту на іншай мове з дапамогай камп'ютара.

Мультымедычная навучальная праграма – праграма, якая выкарыстоўвае разнастайныя наглядныя сродкі (тэкст, гукавыя эфекты, анімацыя, музыка, колер, графіка) для адукацыйных мэт.

Дыстанцыйнае навучанне мовам – навучанне, пры якім выкладчык і навучэнец раздзелены ў прасторы і часе, грунтуецца на тэлекамунацыйным прынцеце дастаўкі інфармацыі.

Лінгвістычныя інфармацыйныя рэсурсы – сістэматызаваныя моўныя звесткі, размешчаныя на камп'ютары або серверы ў інтэрнэце, напр., слоўнікі, тэрміналагічныя базы, пісьмовыя тэксты.

Сёння практычна ва ўсіх сферах навуковай дзейнасці актыўна выкарыстоўваюцца інфармацыйныя тэхналогіі (ІТ). Аднак у гуманітарных навуках магчымасці ІТ прымяняюцца ў меншай меры, чым у дакладных. Пры гэтым пра кожную з гуманітарных навук варта весці асобную гаворку, бо яны маюць сваю спецыфіку. Так, калі ў мовазнаўстве сфарміравалася асобная галіна – камп'ютарная лінгвістыка, то ў літаратуразнаўстве ІТ выкарыстоўваюцца з пэўнай асцярожнасцю.

Выкарыстанне ІТ у літаратуразнаўстве зводзіцца ў асноўным да наступных аперацый:

- афармленне навуковых прац (набор, карэктурка, рэдактурка);
- захоўванне і сістэматызацыя інфармацыі (навуковых прац, даследаваных тэкстаў);
- пошук інфармацыі;
- стварэнне прэзентацый па выніках навуковых прац;
- выкарыстанне магчымасцей сацыяльных сетак.

У філалогіі наогул ІТ выкарыстоўваюцца таксама для стварэння тэставых заданняў, аднак у літаратуразнаўстве мэтазгоднасць тэстаў як формы кантролю ведаў ставіцца пад сумненне.

Корпусная лінгвістыка – раздзел камп’ютарнай лінгвістыкі, які займаецца распрацоўкай агульных прынцыпаў пабудовы і выкарыстання лінгвістычных корпусаў (корпусаў тэкстаў) з прымяненнем камп’ютарных тэхналогій. Пад назвай *лінгвістычны, ці моўны, корпус тэкстаў* разумеецца вялікі, прадстаўлены ў электронным выглядзе, уніфікаваны, структураваны, размечаны, філалагічна кампетэнтны масіў моўных даных, які выкарыстоўваецца для рашэння канкрэтных лінгвістычных задач. У паняцце “корпус тэкстаў” таксама ўваходзіць сістэма кіравання тэкставымі і лінгвістычнымі данымі, якую называюць *корпусным менеджарам*. Гэта спецыялізаваная пошукавая сістэма, у склад якой уваходзяць праграмныя сродкі для пошуку даных у корпусе, атрымання статыстыкі і вынікаў для карыстальніка ў зручнай форме.

Корпусная лінгвістыка дала магчымасць удакладніць вынікі праведзеных раней даследаванняў мовы і правесці новы, больш шырокі і сістэмны па аб’ёме моўнага матэрыялу лінгвістычны аналіз. У цэнтры ўвагі корпуснай лінгвістыкі – моўная асоба з маўленчай дзейнасцю, масавая камунікацыя з праблемамі яе апісання.

Пошук у корпусе даных дазваляе па любым слове пабудаваць *канкарданс* – спіс усіх ужыванняў дадзенага слова ў кантэксте са спасылкамі на крыніцу. Корпусы могуць выкарыстоўвацца для атрымання разнастайных даведак і статыстычных звестак аб моўных і маўленчых адзінках. У прыватнасці, на аснове корпусаў можна атрымаць звесткі аб частаце словаформ, лексем, граматычных катэгорый, прасачыць змены частот і кантэкстаў у розных перыяды часу, атрымаць факты сумеснага ўжывання лексічных адзінак і да т. п. Значны масіў моўных даных за пэўны перыяд дазваляе вывучыць дынаміку працэсаў змянення лексічнага складу мовы, праводзіць аналіз лексіка-грамматычных характарыстык у розных жанрах і ў розных аўтараў. Корпусы таксама служаць крыніцай і інструнтам шматаспектных лексікаграфічных работ па падрыхтоўцы разнастайных гістарычных і сучасных слоўнікаў. Даняя корпусаў могуць быць выкарыстаны для стварэння і ўдакладнення граматык і з мэтай навучання мове.

Задача стваральнікаў корпуса – сабраць як мага большую колькасць тэкстаў, але галоўнае не толькі і не столькі ў колькасці матэрыялу, колькі ў яго прапарцыянальнасці. Можна сказаць, што корпус – гэта паменшаная мадэль мовы ці падмовы. Адным з важнейшых паняццяў корпуснай лінгвістыкі з’яўляецца *рэпрэзентатыўнасць* – неабходна-дастатковае і прапарцыянальнае прадстаўленне ў корпусе тэкстаў розных перыядаў, жанраў, стыляў, аўтараў і да т. п.

З цягам часу аб’ём і склад корпуса можа змяняцца, аднак гэта не павінна змяняць яго рэпрэзентатыўнасць. Зараз лічыцца, што аб’ём

агульнамоўнага корпусу павінен быць не меншы за 100 млн. словаўжыванняў.

Неабходна, каб тэксты ў корпусе змяшчалі рознага роду дадатковую лінгвістычную і экстралінгвістычную інфармацыю, што дасягаецца разметкай. *Разметка* заключаецца ў прыпісванні тэкстам і іх кампанентам спецыяльных метак: *вонкавых, экстралінгвістычных* (звесткі аб аўтару і звесткі аб тэксце: аўтар, назва, год і месца выдання, жанр, тэматыка; звесткі аб аўтары могуць уключаць не толькі яго імя, але таксама ўзрост, пол, гады жыцця і інш.), *структурных* (глава, абзац, сказ, словаформа) і *ўласна лінгвістычных*, якія апісваюць лексічныя, граматычныя і іншыя характарыстыкі элементаў тэксту. Сярод лінгвістычных тыпаў разметкі выдзяляюцца:

марфалагічная разметка, якая ўключае не толькі прымету часціны мовы, але і прыметы граматычных катэгорый, уласцівых гэтай часціне мовы;

сінтаксічная разметка, якая апісвае сінтаксічныя сувязі паміж лексічнымі адзінкамі і разнастайнымі сінтаксічнымі канструкцыямі (напрыклад, даданы сказ, дзейслоўнае словазлучэнне і да т. п.);

семантычная разметка, якая абазначае семантычныя катэгорыі слова ці словазлучэння і больш вузкія падкатэгорыі, што спецыфікуюць іх значэнне;

анафарычная разметка, якая фіксуе рэфэрэнтныя сувязі, напрыклад, займеннікавыя;

прасадычная разметка, якая апісвае націск і інтанацыю. У корпусах вуснага гутарковага маўлення прасадычная разметка часта суправаджаецца *дыкурснай* разметкай, што служыць для абазначэння паўз, паўтораў, агаворак і г. д.

Любы камп'ютарны корпус тэкстаў як мінімум павінен ажыццяўляць пошук па наступных параметрах:

- 1) канкрэтная словаформа (напр. *шчаслівага*);
- 2) лексема (напр., *шчаслівы* – выдае *шчасліваму, шчаслівых...*);
- 3) марфалагічныя ўласцівасці (напр., усе назоўнікі pluralia tantum);
- 4) лінейная пазіцыя адносна іншай лексемы / словаформы, абсалютная ці адносная (напр. усе кантэксты са словамі, якія пачынаюцца з *рас-*, непасрэдна пасля лексем *крыху*);
- 5) лінейная пазіцыя ў сказе (напр. усе ўваходжанні *і* на пачатку сказа);
- 6) колькасць уваходжанняў у сказе / абзацы;
- 7) дата і тып тэксту.

Самай поўнай крыніцай для вывучэння рускай мовы сёння з'яўляецца *Нацыянальны корпус рускай мовы* (www.ruscorgo.ru) – сайт, на якім змешчаны корпус рускай мовы аб'ёмам больш за 600

млн. словаўжыванняў. Ён мае шэраг падкорпусаў: паэтычны, акцэнталагічны, газетны, дыялектны, старажытнарускі, а таксама паралельныя корпусы: англійскі (24,6 млн.), нямецкі (9,1 млн.), беларускі (8,1 млн.), італьянскі (4 млн.), французскі (2,8 млн.), латышскі (727 тыс.), іспанскі (320 тыс.), бурацкі (75 тыс.), кітайскі (55 тыс.), а таксама змяшчае спасылкі на замежныя корпусы.

Па заказе Міністэрства інфармацыі Беларусі ў навукова-даследчай лабараторыі інтэлектуальных інфармацыйных сістэм на факультэце прыкладной матэматыкі БДУ створаны **Машынны фонд беларускай мовы**. У межах праекта распрацаваны генеральны слоўнік беларускай мовы, які ўключае: універсальны слоўнік (140240 парадыгмаў, што складае 1259720 словаформ); слоўнік уласных імёнаў, у які ўваходзяць і геаграфічныя назвы (15772 словы); слоўнік скарачэнняў і абрэвіатур (250 слоў); слоўнік сінанімаў (5927 сінанімічных радоў); слоўнік амонімаў (50562 груп); слоўнік антонімаў (188 груп); частотны слоўнік (16480 слоў); адваротны слоўнік (125682 словы); слоўнік націскаў (112227 парадыгмаў) і інш.

Рыхтуецца і ў хуткім часе ўвойдзе ў агульны ўжытак **Нацыянальны корпус беларускай мовы** (www.bnkorpus.info).

9 ЮРЫДЫЧНАЯ ЛІНГВІСТЫКА

Прадмет юрыслінгвістыкі. Юрыдычны статус мовы. Юрыдычная культура філолага. Юрыдычная мова і яе асаблівасці. Юрыдычныя тэксты. Мова і маўленне як крыніца канфліктных сітуацый. Парушэнне моўных норм. Паняцце моўнай талерантнасці. Лінгвістычная і юрыдычная кадыфікацыя. Лінгвістычная канфлікталогія. Тэксты СМІ як прадмет лінгвістычнай канфлікталогіі. Паняцце лінгвістычнай экспертызы. Маўленчыя канфлікты як правапарушэнні. Маўленчая агрэсія і маўленчае хуліганства. Паняцці маральнай шкоды, абразы, паклёпу. Аўтарскае права і плагіят.

Юрыдычная лінгвістыка (юрыслінгвістыка) – новая навуковая дысцыпліна, аб’ектам вывучэння якой з’яўляюцца ўзаемаадносіны мовы і права. Тэрмін “юрыслінгвістыка” з’яўляецца найбольш агульным і шырокім, у канкрэтных аспектах ужываецца разам з такімі тэрмінамі, як “лінгвістычная канфлікталогія”, “лінгвістычная экспертыза”, “лінгвакрыміналістыка”. Тэрмін быў прапанаваны ў 1999 годзе навуковым калектывам лабараторыі юрыслінгвістыкі і развіцця маўлення Алтайскага дзяржуніверсітэта (праф. М.Д. Голёў).

Асноўныя аспекты юрыслінгвістыкі – стварэнне і прымяненне спецыяльнай юрыдычнай мовы (натуральная мова ў гэтым выпадку

выступае як элемент законатворчай дзейнасці і тлумачэння закона), юрыдычнае вырашэнне канфліктаў, звязаных з выкарыстаннем мовы, рэгуляванне сацыяльна-моўных унутрыдзяржаўных і міждзяржаўных адносін (проблемы дзяржаўнай мовы, мовы міжнацыянальных зносін).

Юрыслінгвістыка дае тэарэтычныя і метадычныя падставы для судовай і следчай лінгвістычнай экспертызы спрэчных твораў маўленчай дзейнасці, экспертызы законапраектаў і да т. п.

Мова з'яўляецца адным з важных аб'ектаў прававых адносін паміж грамадзянамі, арганізацыямі і органамі ўлады, так як служыць інструментам для фарміравання афіцыйнай вуснай і пісьмовай камунікацыі. Як сродак зносін, мова абслугоўвае ўсе сферы палітычнага, афіцыйнага, навуковага і культурнага жыцця грамадства. Асаблівае месца мова займае ў прафесійнай дзейнасці юрыста: быць добрым юрыстам – значыць разумець мову права і ў дасканаласці ёй валодаць. Стабільнасць і парадак у адносінах паміж людзьмі ў вялікай ступені залежаць ад спарадкаванасці і ўстойлівасці права, заканамернасці якога могуць быць выяўлены толькі ў слове. Таму правамерна гаварыць пра мову права як асаблівую праяву грамадскай функцыі мовы.

Мова звязана з мысленнем і служыць сродкам фарміравання катэгорый думкі і свядомасці. Права служыць рэгулятарам грамадскіх адносін. Прававыя нормы не могуць існаваць інакш як у пэўных моўных формах. Мова фармулюе, выказвае волю заканадаўца і даводзіць яе да ведама ўдзельнікаў грамадскіх адносін, такім чынам, выконвае канструктыўную і камунікатыўную функцыю.

Мова права задае пэўны пункт гледжання на ўсё, што абазначаецца, тым самым адлюстроўваючы прававую сістэму таго грамадства, ва ўмовах якога мова функцыянуе. У мове права фіксуюцца дэфекты правасвядомасці як чалавека, так і грамадства. Праз слова і заканадавец, і правапрымяняльнік атрымліваюць доступ да спецыфічных механізмаў кіравання мысленнем і перакананнямі людзей. Ад таго, якімі спосабамі заканадаўца канструюе прававыя паняцці, залежаць інтэнсіўнасць інфармацыйнага ўплыву права і эфектыўнасць прававога рэгулявання ў цэлым.

У *задачы юрыслінгвістыкі* ў адпаведнасці з тэарэтычнымі ўяўленнямі яе заснавальнікаў уваходзяць наступныя:

- вывучэнне канфліктнага функцыянавання мовы;
- прынцыпы юрыдычнага рэгулявання моўных канфліктаў;
- вывучэнне і практычная распрацоўка лінгвістычных аспектаў дзяржаўнай мовы, моўнай палітыкі;
- распрацоўка юрыдычнай мовы (мовы закона), здольнай абслугоўваць спецыяльную прававую і паўсядзённую камунікацыю;
- распрацоўка адзіных правіл судовай экспертызы розных відаў;

– тэрміналагічнае, перакладчыцкае і лексікаграфічнае забеспячэнне юрыдычнай дзейнасці;

– лінгвістычная адукацыя спецыялістаў у галіне права, лінгва-юрыдычная асвета насельніцтва;

– вывучэнне звычайнай моўна-прававой свядомасці.

У галіне **экспертнай практыкі** юрыслінгвістыка ставіць перад сабой задачу распрацоўкі тэарэтычных асноў лінгвістычна-экспертнай дзейнасці і канкрэтных методаў яе ажыццяўлення. У асноўным яна звязана з экспертызаў маўленчай прадукцыі, уцягнутай у прававую дзейнасць: судовую, следчую, вытворча-прававую. Часцей за ўсё аб’ектам лінгвістычнай экспертызы становяцца канфліктныя, неадназначна інтэрпрэтаваныя суб’ектамі прававой камунікацыі маўленчыя дзеянні і творы. У гэтым выпадку лінгвістычная экспертыза з’яўляецца адной з крыніц судовай ісціны. У **следчай практыцы** лінгвістычная экспертыза выконвае ідэнтыфікацыйныя задачы.

Асноўныя віды экспертыз спрэчных маўленчых твораў, якія выдзяляюцца па іх прававой мэце:

– экспертыза маўленчых твораў у сувязі са справамі па абароне гонару і годнасці грамадзян (абраза, паклёп, распаўсюджванне лжывай інфармацыі, непавага да суда);

– лінгвістычная інтэрпрэтацыя тэкстаў закона, спрэчных дакументаў (дагавораў);

– кваліфікацыя лаянкі, нецэнзурных выказаў у сувязі з маўленчым “хуліганствам”;

– аналіз тэкстаў, уцягнутых у справы, звязаныя з распальваннем міжнацыянальнай і рэлігійнай варожасці;

– ідэнтыфікацыя асобы па моўных прыметах, ідэнтыфікацыя дакументаў, подпісаў;

– кваліфікацыя маўленчых дзеянняў як маніпулявання свядомасцю;

– ацэнка маўленчых твораў як плагіяту ў сувязі са справамі па абароне аўтарскіх правоў;

– ацэнка слоўнай рэкламнай прадукцыі, слоўных таварных знакаў на прадмет іх прававой абароны;

– экспертыза канфліктных сітуацый, звязаных з абаронай канстытуцыйнага права на імя;

– экспертыза канфліктаў, звязаных з мовай, якая мае статус дзяржаўнай (афіцыйнай);

– экспертыза канфліктаў міжмоўнага перакладу.

Асаблівае месца ў лінгвістычна-экспертнай дзейнасці займае экспертыза тэкстаў законапраектаў, праектаў іншых дакументаў, якія маюць юрыдычны змест. Першая тэарэтычная праца ў гэтай галіне –

кніга “Паняці гонару і годнасці, абразы і ненарматыўнасці ў тэктах права і сродкаў масавай інфармацыі”, апублікаваная Фондам абароны галоснасці ў 1997 годзе ў Маскве. З 1999 года на базе Алтайскага і Кемераўскага дзяржаўных універсітэтаў публікуюцца зборнікі «Юрислінгвістыка» пад рэд. М.Д. Голева.

На сённяшні дзень шмат праблем і пытанняў як у саміх носьбітаў мовы, так і ў асяроддзі лінгвістаў і юрыстаў выклікае ацэначны моўны кампанент. Выяўляецца гэта ў вялікай колькасці судовых разглядаў, звязаных з паклёпам, абразай, публічнымі заклікамі да ажыццяўлення экстрэмісцкай дзейнасці і г. д.

Мова закона – гэта заўсёды літаратурная мова, нарматыўная натуральная мова, якая адказвае ў ідэале ўсім арфаграфічным, пунктуацыйным, граматычным правілам, што склаліся на дадзены момант. Мова закона часцей за ўсё разумеецца як мова заканатворчасці. На думку большасці даследчыкаў праблемы, мова закона адносіцца да *афіцыйнага стылю*. Зрэшты, выказваецца пункт гледжання, згодна з якім мова закона ёсць самастойны функцыянальны стыль сучаснай літаратурнай мовы, але дастатковых навуковых аргументаў за агульнапрызнанасць такога падыходу няма.

Характэрныя рысы мовы закона:

- безасабовасць выкладу, “адсутнасць прысутнасці” аўтара, адсутнасць асабовых займеннікаў 1 асобы;
- бязадрасныя выказванні, адсутнасць зваротаў, асабовых займеннікаў 2 асобы;
- сухасць выкладу, свядомая адмова ад элементаў мастацкага маўлення (у прыватнасці, нізкая ступень выкарыстання тропай);
- імкненне да дакладнасці і адназначнасці выразаў, пазбягання сінонімаў і амонімаў;
- высокая ступень тэрміналагічнасці лексікі;
- высокая ступень стандартнасці выкладу, якая выяўляецца ў выкарыстанні ўстойлівых словазлучэнняў з рэгламентаванай спалучальнасцю слоў (“ва ўстаноўленым парадку”, “зключэнне дамовы”);
- частае выкарыстанне састаўных выказнікаў, гэта значыць такіх канструкцый, дзе дзеяслоў-выказнік замяняецца спалучэннем: “зробіць перапланіроўку” замест “перапланаваць”, “ажыццяўляць кантроль” замест “кантраляваць”;
- пераважнае ўжыванне індывідуальных, загадных і інфінітыўных форм дзеяслова, практычная адсутнасць кан’юнктыва;
- пераважнае выкарыстанне цяперашняга часу;
- выкарыстанне выключна апавядальных сказаў;
- частае ўжыванне мадальных слоў (“мае права”, “павінен”, “забараняецца”, “дазваляецца”);

– высокая ступень складанасці сінтаксічных канструкцый (выкарыстанне дзеепрыметных і дзеепрыслоўных зваротаў, аднародных членаў сказа, даданых частак сказа);

– параўнальная беднасць пунктуацыі (не выкарыстоўваюцца пыталынік і клічнік, шматкроп’е).

Да ліку найбольш распаўсюджаных *недахопаў* мовы законаў адносяцца:

– “юрыдызацыя” элементаў гутарковай і публіцыстычнай лексікі (“спажывецкі кошак”, “адмыванне грашовых сродкаў”);

– няправільнае абазначэнне мадальнасці нарматыўнага прадпісання (выкарыстанне ў абавязковай норме слоў “мае права” замест “павінен” або “абавязаны”);

– злоўжыванне ацэначнымі паняццямі, вельмі абстрактнымі, нявызначанымі, расплывістымі словамі і словазлучэннямі, здольнымі ў працэсе тлумачэння набыць у розных інтэрпрэтацый розныя (калі не супрацьлеглыя) сэнсы (напр., “негатыўныя наступствы”);

– няправільнае ўстанаўленне логіка-семантычных адносін паміж паняццямі (напр., “прыцягненне да падатку”);

– няяснасць фармулёвак заканадаўчых актаў, якая праяўляецца ў іх моўнай недастатковасці (думка заканадаўца выказана не дастаткова поўна) або празмернасці (у тэксце нормы прысутнічаюць лішнія словы, якія абцяжарваюць разуменне яе сэнсу).

Праблема **законнасці імя** мае патрэбу ў спецыяльнай экспертызе ў кожным канкрэтным выпадку. Напрыклад, без спецыяльнага даследавання цяжка сказаць, ці ёсць юрыдычныя падставы для вырашэння пытання аб законнасці або незаконнасці назваў газет «Комсомольская правда», «Московский комсомолец», якія камсамол цяпер не прадстаўляюць. Лінгвістычных падстаў законнасці больш: якаснае змяненне дэнатата ў натуральнай мове не з’яўляецца прычынай змены яго імя.

Арфаграфічны аспект юрыслінгвістыкі звязаны з афіцыйнымі дакументамі, прычым юрыдычныя нормы аказваюцца мацнейшымі за моўныя. У сувязі з гэтым мова ў шмат якіх сферах дыферэнцуе афіцыйнае (юрыдычна аформленае або якое мае патрэбу ў такім афармленні) і неафіцыйнае імя, па-рознаму іх маркіруе і функцыянальна замацоўвае ў сваіх нормах. Мянушкі *Мыш*, *Лось* і прозвішчы *Мыш*, *Лось* – для мовы якасна розныя лексемы. Першыя недыферэнцаваны як мужчынскія і жаночыя найменні, другія дыферэнцаваны на граматычным узроўні па прыкмеце скланяльнасці.

Існуе немалая колькасць спецыяльных моўных праблем, якія выходзяць у юрыдычную сферу. Адным з прыкладаў такіх з’яўляецца ўзаконьванне рускай / беларускай мовы ў якасці крытэрыю такіх важных сацыяльных дзеянняў, як атрыманне дыплама аб сярэдняй

адукцыі, паступленне ў ВНУ. Моўны бок гэтага пытання заключаецца ў змесце выпускных і ўступных экзаменаў (тэстаў) і адказнасці спецыялістаў за яго адбор. Перш за ўсё гаворка ідзе аб крытэрыях адбору матэрыялу і крытэрыях адзнак, аб той ролі, якую стала адыгрываць у грамадстве арфаграфічная і пунктуацыйная пісьменнасць. Вядома, што арфаграфія – не самы важны паказчык культуры, у тым ліку і маўленчай, розуму, ведаў. Тым не менш яна выйшла на першы план у сацыяльным жыцці і ў менталітэце радавых прадстаўнікоў соцыуму. Прычына гэтаму – лёгкасць фармалізацыі правэркі і адназначнасць атрыманых вынікаў.

Існуе нямала праблем, у якіх лінгвістычная экспертыза юрыдычных пытанняў азначае, па сутнасці, лінгвістычнае даследаванне. Напрыклад, распрацоўка метадкі супастаўлення тэкстаў у сувязі з кваліфікацыяй другаснага тэксту як плагіяту або яго адсутнасці.

У айчынным праве правапарушэнне – гэта заўсёды дзеянне, якое ажыццяўляецца ў форме дзеяння або бяздзейнасці. Асаблівасць права ў тым, што яно нейтральнае да ўнутранага свету чалавека. Як правамерныя, так і супрацьпраўныя паводзіны чалавека пачынаюцца з разумай дзейнасці, якая сама па сабе не можа быць злачыннай, калі не суправаджаецца непасрэднай дзейнасцю, учынкамі чалавека. Намеры, мэты, дзеля ажыццяўлення якіх чалавек не прымяняе ніякіх дзеянняў, не адносяцца да права. Адсюль узнікае пытанне аб тым, ці з'яўляецца вербальнае выказванне сваіх намераў непасрэднай дзейнасцю, за якую можа быць прадугледжана адказнасць. Так, крымінальнае заканадаўства накладвае адказнасць за пагрозу забойствам, калі яна выказана ў такіх словах, якія прымушаюць пацярпелага баяцца за сваё жыццё, абмяжоўваюць свабоду выбару. Разам з тым адно толькі выказванне намеру здзейсніць забойства злачынствам не з'яўляецца. Уяўляецца, што адказнасць асобы, якая вербальным спосабам выказвае сваё меркаванне, залежыць ад наяўнасці іншых прымет (элементаў) складу злачынства – намеру і віны.

Адна з вельмі актуальных праблем, якія знаходзяцца на стыку мовы і права, – праблема абразлівасці (інвектыўнасці) моўных выказаў. Гэта праблема непарыўна звязана, з аднаго боку, з законам аб абароне гонару і годнасці асобы, а з другога боку, з тым фактам, што інвектыўная функцыя мовы з'яўляецца адной з яе натуральных функцый, якая да таго ж непарыўна звязана з магчымасцю і неабходнасцю творчага выкарыстання мовы. Апошняя акалічнасць уяўляе галоўную цяжкасць для юрыдычнай рэгламентацыі інвектыўнага функцыянавання мовы.

10 МЕНТАЛІНГВІСТЫКА І ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ФІЛАСОФІЯ

Лінгвафіласофскія аспекты сувязі мовы, мыслення і свядомасці. Вербалізм і авербалізм. Узаемаадносінны мовы з рознымі тыпамі мыслення. Функцыі ўнутранага маўлення. Асноўныя паняцці нейралінгвістыкі. Мова філасофіі і філасофія мовы. Сучаснае філасофскае разуменне мовы: фенаменалогія, аналітызм, герменеўтыка, постмадэрнізм. Філасофія імя. Філасофія сказа.

Менталінгвістыка (лац. mentalis мысленчы) – навуковая дысцыпліна, якая даследуе праблему суадносін мовы і мыслення ва ўсіх яе аспектах. **Мысленне** – функцыя чалавечага мозга, форма пазнавальна-творчай дзейнасці чалавека, якая заключаецца ў мэтанакіраваным пазнанні прадметаў, з’яў, працэсаў навакольнага свету. Мысленне не існуе па-за грамадствам, па-за мовай і па-за ведамі. **Свядомасць** – найвышэйшы ўзровень адлюстравання рэчаіснасці, уласцівы толькі чалавеку, які выяўляецца ў пачуццёвых вобразах, паняццях, ацэнках меркаваннях. Свядомасць уключае адчуванні, памяць, успрыманне, уяўленне, фантазію, эмоцыі, волю, але галоўны яе кампанент – мысленне.

Усе навуковыя канцэпцыі падкрэсліваюць сувязь мовы і мыслення (шырэй – свядомасці). Як жа ўвасабляецца думка ў канкрэтнае маўленне?

Паводле канцэпцыі А.Р. Лурыі, вылучаюцца як мінімум тры кампаненты (этапы) спараджэння маўлення: матыў, думка (маўленчая інтэнцыя), знешняе маўленне. **Матыў** – жаданне, практычны стымул, патрэба ў выяўленні мысленчых працэсаў вербальнымі сродкамі. **Думка** ўключае шэраг прамежкавых этапаў, апасродкаваных унутраным маўленнем. Гэта як бы розныя ступені пераходу да знешняга маўлення: 1) **унутранае праграмаванне**, 2) **лексічнае разгортванне**, 3) **граматычнае канструяванне**, 4) **маторная рэалізацыя** маўленчага акта. Усе этапы забяспечваюцца работай некалькіх маўленчых механізмаў, размешчаных у розных участках кары галаўнога мозга. Механізмы лексічнага разгортвання і граматычнага канструявання працуюць пры гэтым адначасова (паралельна).

1 этап (унутранае праграмаванне) ўключае 1) маўленчую інтэнцыю (устаноўку на выказванне думкі моўнымі сродкамі); 2) пабудову агульнай схемы выказвання; 3) вылучэнне асноўных сэнсавых кампанентаў (суб’екта, аб’екта, прэдыката). На гэтым этапе ажыццяўляецца суаднясенне думкі з рэальнасцю (рэферэнцыя), плануецца тэма і рэма, з якіх будзе пабудавана выказванне.

2 і 3 етапы – пошук (выбар) у памяці слоў і звязванне іх па правілах граматыкі. Хуткасць выбару слоў залежыць ад частаты іх ужывання. Тут могуць мець месца паўзы, словы-паразіты, розныя зацягванні маўлення (*a-a, э-э-э, гм-гм, зараз, хвілінку, як гэта, дай бог памяці*). Сустрэкаюцца агаворкі, няправільнасці, прычым многія з іх тут жа заўважаюцца моўнікам. Мехапізмы канструявання выказвання звязаны з апэратыўнай памяццю чалавека, якая можа адначасова ўлічваць 7 ± 2 элементы. У межах гэтай колькасці знаходзіцца глыбіня маўленчага выказвання, колькасць ступеней яго спараджэння.

4 этап – агучванне маўлення – забяспечваецца артыкуляцыйным (статычным) механізмам з дапамогай гукаў (фанем) і складаўтваральным (дынамічным) механізмам з дапамогай складоў. Работа маўленчага апарату кіруецца маторнай зонай кары галаўнога мозга.

Слухач, успрымаючы маўленне, ідзе адваротным шляхам – ад успрымання да разумення і засваення сэнсу сказанага. З гукаў і складоў слухачом распознаюцца і складваюцца словы. Пры гэтым у апрацоўцы гукаў актыўны ўдзел прымае артыкуляцыйны апарат слухача, ён як бы імітуе пачутыя гукі, сам “гаворыць”, з’яўляецца актыўным удзельнікам зносін. Слухач сінтэзуе словы з гукаў, адшукваючы іх у памяці з улікам кантэксту (сітуацыі). Аднолькавыя паведамленні можна перадаваць па-рознаму, рознымі словамі, таму, відавочна, змест і форма маўленчых выказванняў захоўваюцца ў памяці асобна, незалежна. Пры гэтым успрыманне зместу больш устойлівае, даўгавечнае, чым успрыманне формы. Адсюль вынікае, што пры вывучэнні чаго-небудзь не трэба бяздумна і механічна “зубрыць” матэрыял.

Успрыманне залежыць ад граматычнай структуры сказаў. Сказы з больш простаай структурай запамінаюцца лягчэй, нават калі ў іх больш слоў. Паверхневая структура сказа ўспрымаецца апэратыўнай памяццю (кароткачасовай), яна пастаянна “сціраецца”. У доўгачасовай памяці замацоўваецца змест. Устаноўлена, што актыўныя канструкцыі (тыпу *снег пакрывае зямлю*) успрымаюцца лепш, чым пасіўныя (*зямля пакрываецца снегам*), сцвярджальныя – хутчэй, чым адмоўныя. Канверсійныя (абарачальныя) выказванні запомніць цяжэй (*сасна ніжэйшая за елку*), але праўдападобныя сказы (*мядзведзь мацнейшы за ваўка*) запамінаюцца параўнальна лёгка.

Наша думка аб’ядноўваецца са знешнім маўленнем у адзін працэс з дапамогай ***унутранага маўлення***. Звычайна яно бязгучнае, але выяўляецца тым больш, чым больш складаную інфармацыю мы ўспрымаем (варушым вуснамі, прагаворваем, просім паўтарыць, перачытваем). Навуку заўсёды ўспрымаць цяжэй, чым будзённыя думкі, бо слухачам самім трэба “працаваць” над засваеннем пачутага.

Сувязь мовы і мыслення, пазнання, свядомасці – адна з фундаментальных філасофскіх праблем. Таму мовазнаўства заўсёды было вельмі цесна звязана з філасофіяй.

Філасофія – асобая форма грамадскай свядомасці, якая выпрацоўвае ўсведамленне чалавекам самога сябе і навакольнага свету. Філасофія ёсць пошук чалавекам адказаў на галоўныя пытанні быцця. Філасофскае – гэта, як правіла, фундаментальнае, усеахопае, універсальнае ў навакольным быцці і свядомасці. Ці з’яўляецца філасофія навукай? Выдатны аўстрыйскі філосаф XX стагоддзя Людвіг Вітгенштэйн (1889 – 1951) сцвярджаў: філасофія не з’яўляецца адной з навук, яна нешта, што знаходзіцца над або пад, але не побач з навукамі. Вучоны ў сваіх разважаннях шмат увагі ўдзяляў мове, пры гэтым лічыў, што асэнсаванай з’яўляецца мова прыродазнаўчых навук; этычныя, эстэтычныя, рэлігійныя палажэнні не могуць быць правільна выражаны ў мове, таму яны бессэнсоўныя.

Філасофію лічылі і мастацтвам, бо яна мае эстэтычны характар, выяўляе прыгажосць (нямецкі філосаф Артур Шапенгаўэр, 1788 – 1860). На яго думку, асноўная стыхійная сіла сусвету – воля да жыцця з яе вынікае вайна ўсіх супраць усіх, значыць, барацьба, нягоды, пакуты непазбежныя).

Філасофія выпрацоўвае сэнс чалавечых учынкаў, фарміруе стратэгічныя мэты, яна заўсёды этычна скіраваная. Невыпадкова І. Кант (1724 – 1804) пісаў, што дзве рэчы ў свеце найбольш здзіўляюць і выклікаюць на роздум: зорнае неба над галавой і маральны закон унутры нас.

Навакольны свет мы ўспрымаем праз кагнітыўныя структуры мозга, а значыць, пераважна праз мову. “Межы мовы – гэта межы майго свету” (Вітгенштэйн). Сёння філосафы са слоўніка імкнуцца пачэргаваць звесткі пра навакольны свет, са значэння слова пазнаць рэальны прадмет, але гэта будзе “наіўная”, данавуковая карціна свету. Тым не менш і ў мове, і ў філасофіі рэалізуецца ўстаноўка бачыць свет як адзінае цэлае. У гэтым блізкасць мовы і філасофіі як форм светапогляду чалавека.

Да асноўных **філасофскіх праблем мовазнаўства** адносяцца:

- 1) праблема прыроды і сутнасці мовы (найперш – сацыяльнай прыроды);
- 2) праблема суадносін мовы і мыслення;
- 3) узаемадзеянне мовы і грамадства;
- 4) сістэма і структура мовы;
- 5) знакавы характар мовы;
- 6) значэнне ў мове (адлюстраванне матэрыяльнай рэчаіснасці – спараджэнне ідэальнай свядомасці);

- 7) паходжанне, эвалюцыя і гісторыя мовы;
- 8) этнічнае і ўніверсальнае ў мове.

Барацьба філасофскіх напрамкаў матэрыялізму і ідэалізму ў мовазнаўстве мае даўнюю гісторыю (параўн. антычнае мовазнаўства, тэорыя В. Гумбальта, гіпотэза Сэпіра – Уорфа). Трэба памятаць, што роля мовы ў станаўленні абстрактнага мыслення вялікая, але не вызначальная (галоўнае – рэальнасць), інакш гэта вядзе да ідэалізму.

Філасофія з'яўляецца метадалагічнай базай мовазнаўства. **Метадалогія ў мовазнаўстве** – вучэнне аб зыходных прынцыпах даследавання ў навуцы пра мову. **Дыялектыка** – асноўны метадалагічны пастулат мовазнаўства.

Існуюць тры ўзроўні метадалогіі:

- 1) філасофская,
- 2) агульнанавуковая,
- 3) прыватная.

Метадалагічныя (найважнейшыя) праблемы мовазнаўства:

- 1) мова – аб'ектыўная з'ява ці тварэнне (канструкт) даследчыка?
- 2) якія крытэрыі ісціны ў сферы лінгвістыкі? (практыка, а не лагічнасць тэорыі);
- 3) як адбываецца працэс пазнання ў мовазнаўстве? (назіранне → мысленне → практыка);
- 4) у чым асаблівасці лінгвістычных гіпотэз?

Да **філасофскіх праблем**, у вырашэнні якіх дапамагае **лінгвістыка**, адносяцца:

- 1) паходжанне чалавека;
- 2) развіццё чалавечай свядомасці;
- 3) тэорыя пазнання;
- 4) праблема агульнага і асобнага, абстрактнага і канкрэтнага (мова чалавека і мовы свету);
- 5) праблема метамовы (мовы філасофскага апісання).

ПЛАНЫ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 1

Камунікатыўная лінгвістыка

ПЫТАННІ:

1. Парадыгмы навукі пра мову. Антрапацэнтрычная парадыгма.
2. Прадмет, задачы, сутнасць камунікатыўнай лінгвістыкі.
3. Паняцце камунікацыі і камунікатыўнай сітуацыі. Віды, тыпы і функцыі камунікацыі.
4. Структура маўленчых паводзін моўніка: маўленчыя стратэгіі, тактыкі, маўленчыя дзеянні, маўленчыя акты.
5. Асоба ў камунікацыі. Тэорыя моўнай асобы.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. На прыкладзе сваёй групы ахарактарызуйце асноўныя асаблівасці педагагічнай камунікацыі.
3. Складзіце пісьмова маўленчы партрэт вашага знаёмага.

Літаратура

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. – 2-е изд. – М.: Флинта, Наука, 2009. – С. 200–211.
2. Задворная Е.Г. Коммуникативная лингвистика; Прагматика речи // Энциклопедия для школьников и студентов: в 12 т. Т. 1. Информационное общество. XXI век. – Минск: Бел. Энци., 2009. – С. 56–57, 78–79.
3. Кашкин В.Б. Основы теории коммуникации. – 3-е изд. – М.: АСТ, 2007. – С. 17–23, 36–54, 175–193.
4. Маслова В.А. Современные лингвистические направления. – Витебск: ВГУ, 2003. – С. 6–10, 17–21.
5. Маслова В.А. Современные направления в лингвистике. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – С. 5–18, 60–70, 74–77.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 2

Тэорыя маўленчых актаў

ПЫТАННІ:

1. Маўленчы акт як адзінка камунікацыі і паводзін чалавека. Перфарматыўныя выказванні.
2. Аспекты (тыпы) маўленчага акта ў канцэпцыі Дж. Осціна. Паняцце пра ілакутыўныя сілы.

3. Прамыя і ўскосныя маўленчыя акты. Камунікатыўныя няўдачы, іх разнавіднасці і прычыны.

4. Пастулаты паспяховых зносін П. Грайса.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедыўную прэзентацыю па адным з пытанняў.

2. Праілюструйце канкрэтнымі прыкладамі розныя класы маўленчых актаў: паведамленне, заява, аб'ява, просьба, мальба, патрабаванне, каманда, распараджэнне, інструкцыя, загад, гарантыя, паручыцельства, абавязацельства, прывітанне, развітанне, падзяка, віншаванне, прабачэнне і інш.

3. Змадэлюйце 7-8 камунікатыўных сітуацый, у якіх выкарыстоўваюцца ўскосныя маўленчыя акты. Патлумачце прычыны іх ужывання.

4. Адшукайце і прывядзіце 3-4 прыклады камунікатыўных няўдач (з мастацкай літаратуры, кінафільмаў, уласнай маўленчай практыкі), патлумачце іх прычыны.

Літаратура

1. Задворная Е.Г. Коммуникативная лингвистика; Прагматика речи // Энциклопедия для школьников и студентов: в 12 т. Т. 1. Информационное общество. XXI век. – Минск: Бел. Энци., 2009. – С. 56–57, 78–79.

2. Кашкин В.Б. Основы теории коммуникации. – 3-е изд. – М.: АСТ, 2007. – С. 129–135.

3. Кобозева И.М. «Теория речевых актов» как один из вариантов теории речевой деятельности // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVII. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 7–21.

4. Кронгауз М.А. Теория речевых актов // Кронгауз М.А. Семантика. – 2-е изд. – М.: Изд. центр «Академия», 2005. – С. 282–293.

5. Маслова В.А. Современные направления в лингвистике. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – С. 70–74.

6. Остин Дж.Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVII. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22–31, 83–92.

7. Серль Дж.Р. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVII. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 195–204.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 3

Міжкультурная камунікацыя

ПЫТАННІ:

1. Сутнасць міжкультурнай камунікацыі. Культура як камунікацыя.
2. Тыпалогія культур. Тэорыя культурных вымярэнняў Г. Хофстэда. Значэнне культурных каштоўнасцей і нормаў у міжкультурнай камунікацыі.
3. Асаблівасці вербальнай і невербальнай камунікацыі прадстаўнікоў розных культур. Культура і пераклад. Безэквівалентная лексіка.
4. Акультурацыя і культурны шок. Міфы і стэрэатыпы ў міжкультурнай камунікацыі.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. У чым, на Вашу думку, заключаецца сутнасць культурнай ідэнтычнасці? Як Вы разумееце метафару “дыялог культур” ?
3. Ахарактарызуйце этнакультурныя стэрэатыпы ў адносінах да беларусаў, рускіх, украінцаў, амерыканцаў, англічан, французцаў, немцаў, кітайцаў, туркменаў, прадстаўнікоў іншых этнакультурных супольнасцей.
4. Прывядзіце прыклады ўласнай камунікацыі з прадстаўнікамі іншых культур. Ці ўзнікалі пры гэтым пэўныя цяжкасці і непаразумеі?
5. Прывядзіце 10-12 прыкладаў культурна маркіраваных безэквівалентных лексем беларускай мовы.

Літаратура

1. Кашкин В.Б. Основы теории коммуникации. – 3 изд. – М.: АСТ, 2007. – С. 195 – 203.
2. Маслова В.А. Современные направления в лингвистике. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – С. 83 – 85.
3. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М.: Аспект Пресс, 1994, 1996, 2000. – С. 49 – 67.
4. Персикова Т.Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура. – М.: Логос, 2004. – 224 с.
5. Рот Ю. Межкультурная коммуникация: теория и тренинг. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 223 с.
6. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация. – М.: ИНФРА-М, 2004, 2010, 2013. – 288 с.

7. Гер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Изд-во Московского университета, 2004, 2008. – 352 с.

8. Шкраба І.Р. Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні). – Мінск: БелЭн, 2008. – 320 с.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 4

Інтэрнэт-лінгвістыка

ПЫТАННІ:

1. Інтэрнэт як сродак масавай камунікацыі. Спецыфіка маўленчых жанраў у сеціве.

2. Характэрныя рысы інтэрнэту: інтэрактыўнасць, віртуальнасць, гіпэртэкставасць.

3. Мова і стыль інтэрнэту. Інтэрнэт-інавацыі ў натуральнай мове.

4. Асаблівасці інтэрнэт-журналістыкі. Адукацыя і інтэрнэт.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.

2. У чым, на Вашу думку, заключаецца ўздзеянне інтэрнэт-тэхналогій на штодзённую камунікацыю? Ці бачыце станоўчыя і адмоўныя рысы ў гэтым уздзеянні?

3. Ахарактарызуйце з фармальнага і змястоўнага боку беларускамоўны сайт (на Ваш выбар).

4. Акрэсліце ролю электроннай камунікацыі ў сучасным адукацыйным працэсе.

Літаратура

1. Барковіч А. Адукацыйны дыкурс інтэрнэту // Роднае слова. – 2015. – № 11. – С. 32–35.

2. Барковіч А. Інтэрнэт і моўная асоба // Роднае слова. – 2014. – № 8. – С. 31–33.

3. Барковіч А. Родная мова ў Інтэрнэце // Роднае слова. – 2005. – № 12. – С. 87–90.

4. Важнік С.А. Тры стыхіі Байнэта, або Праява нацыянальнай моўнай самаідэнтыфікацыі. – Мінск: Права і эканоміка, 2007. – 54 с.

5. Маслова В.А. Современные направления в лингвистике. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – С. 77–83.

6. Мечковская Н.Б. История языка и история коммуникации: от клинописи до интернета. – М.: Флинта, Наука, 2009. – С. 439–515.

7. Мечковская Н.Б. Филолог в интернете: психологические тренды и профессиональные риски // Русский язык: система и

функционирование (к 75-летию филологического факультета БГУ): сб. материалов VI Междунар. науч. конф.: в 2 ч. – Минск: Издательский центр БГУ, 2014. – Ч. 1. – С. 45–50.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 5
Прыкладная і камп’ютарная лінгвістыка

ПЫТАННІ:

1. Public relations як прыкладная навука пра кіраванне грамадскай думкай. Моўнае забеспячэнне PR-тэхналогій.
2. Моўная маніпуляцыя, шляхі і сродкі яе ажыццяўлення. Лінгвістыка і рэклама.
3. Інфармацыйна-пошукавыя аспекты прыкладной лінгвістыкі. Камп’ютарнае мадэляванне мовы. Аўтаматычны пераклад і камп’ютарная лексікаграфія. Дыстанцыйнае навучанне.
4. Корпусная лінгвістыка. Тыпалогія корпусаў. Развіццё корпуснай лінгвістыкі ў Беларусі.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Назавіце і праілюструйце прыкладамі найбольш пашыраныя моўныя сродкі рэкламы і палітычнай прапаганды.
3. Падрыхтуйце паведамленне на тэму “Практычныя сферы прымянення лінгвістыкі”.
4. Прааналізуйце ролю камп’ютарнай лінгвістыкі ў сучасным адукацыйным працэсе.

Літаратура

1. Барковіч А.А. Беларускі корпус тэкстаў: стан і перспектывы // Веснік БДУ. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2004. – № 3. – С. 66–70.
2. Барковіч А. Корпусная лінгвістыка: яе гісторыя, магчымасці, развіццё ў Беларусі // Роднае слова. – 2009. – № 2. – С. 32 – 37.
3. Барковіч А. Корпусная лінгвістыка і інтэрнэт // Роднае слова. – 2014. – № 9. – С. 33 – 36.
4. Барковіч А. Машынны пераклад і інтэрнэт // Роднае слова. – 2014. – № 11. – С. 42–45.
5. Беларускі N-корпус // <http://www.bnkorporus.info/>.
6. Маслова В.А. Современные направления в лингвистике. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – С. 188 – 202.
7. Национальный корпус русского языка // <http://www.ruscorpora.ru/>.
8. Шчэрбін В.К. Прыкладное мовазнаўства // Беларуская мова: Энциклапедыя. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 433 – 434.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 6

Юрыдычная лінгвістыка

ПЫТАННІ:

1. Аб'ект даследавання і асноўныя аспекты юрыслінгвістыкі.
2. Юрыдычная мова і яе асаблівасці. Юрыдычныя тэксты. Юрыдычная культура філолага і філалагічная падрыхтоўка юрыста. Лінгвістычная і юрыдычная кадэфікацыя.
3. Лінгвістычная канфлікталогія. Тэксты СМІ як прадмет лінгвістычнай канфлікталогіі. Паняцце лінгвістычнай экспертызы.
4. Маўленчыя канфлікты як правапарушэнні. Маўленчая агрэсія і маўленчае хуліганства. Паняцці маральнай шкоды, абразы, паклёпу. Аўтарскае права і плагіят.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Падрыхтуйце паведамленне на тэму “Сферы ўзаемадзеяння права і лінгвістыкі”.
3. Прывядзіце прыклады 2-3 жыццёвых сітуацый, у якіх можа спатрэбіцца лінгвістычная экспертыза.
4. Акрэсліце сферы прымянення беларускай мовы ў юрыспрудэнцыі.

Літаратура

1. Голев Н.Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении [Интернет-ресурс]: <http://philology.ru/linguistics2/golev-99.htm>.
2. Гришенкова Ю.А. Актуальные вопросы современной юрислингвистики [Интернет-ресурс]: http://vestnik.yspu.org/releases/novye_Issledovaniy/26_4/.
3. Кулеш Г.І. Фарміраванне і развіццё мовы беларускага заканадаўства XX – пачатку XXI стст. (на матэрыяле беларускамоўных заканадаўчых тэкстаў): аўтарэф. дыс. ... докт. філал. навук. – Мінск, 2016. – 45 с.
4. Кулеш Г.І. Эвалюцыя юрыдычных тэрмінаў-агентываў у заканадаўчых дакументах XX стагоддзя // Роднае слова. – 2010. – № 10. – С. 38–41.
5. Лингвистическая экспертиза [Интернет-ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Лингвистическая_экспертиза.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 7
Менталінгвістыка і лінгвістычная філасофія

ПЫТАННІ:

1. Менталінгвістыка як навука пра ўзаемасувязі мовы, мыслення, свядомасці.
2. Асноўныя этапы ўвасаблення думкі ў маўленне (этапы спараджэння маўлення). Унутранае маўленне і мысленне.
3. Філасофія мовы і мова філасофіі. Філасофскія і метадалагічныя праблемы мовазнаўства. Філасофскія праблемы, у вырашэнні якіх дапамагае лінгвістыка.
4. Сутнасць мовы ў сучасных філасофскіх напрамках. Філасофія імя і філасофія сказа.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Паразважайце над тым, як суадносіцца мова з рознымі тыпамі мыслення.
3. Прыведзіце аргументы “за” і “супраць” гіпотэзы Сэпіра – Уорфа.
4. Падрыхтуйце паведамленне на тэму “Філалогія і філасофія”.

Літаратура

1. Алефиренко Н.Ф. Менталингвистика: язык и мышление // Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. – 2-2 изд. – М.: Флинта, Наука, 2009. – С. 123–145.
2. Кузнецов А.М. Сепира – Уорфа гипотеза // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990, 2002. – С. 443.
3. Маслова В.А. Философия языка: конспект лекций. – Витебск: ВГУ, 2012. – 50 с.
4. Мельничук А.С. Язык и мышление // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990, 2002. – С. 606–607.
5. Мечковская Н.Б. Философия языка и коммуникации: учебн. пособие. – М.: Флинта, Наука 2017. – С. 3–31.
6. Чесноков П.В. Философские проблемы языкознания // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990, 2002. – С. 545–547.

СПІС РЕКАМЕНДАВАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Асноўная літаратура

- Актуальные проблемы современной лингвистики: учебн. пособие / сост. Л.Н. Чурилина. – М.: Флинта, Наука, 2011. – 416 с.
- Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке: учебн. пособие. – М.: Флинта, Наука, 2014. – 416 с.
- Зубов А.В., Зубова И.И. Информационные технологии в лингвистике: учебник. – М.: Академия, 2012. – 208 с.
- Карпилович Т.П., Романовская Е.А., Конашенко Е.И. Теория межкультурной коммуникации: пособие для студентов. – Минск: МГЛУ, 2013. – 108 с.
- Кашкин В.Б. Основы теории коммуникации: краткий курс. – М.: АСТ, Восток – Запад, 2007. – 256 с.
- Комарова З.И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике. – М.: Флинта, Наука, 2013. – 820 с.
- Маслова В.А. Современные направления в лингвистике: учебн. пособие. – М.: Академия, 2008. – 272 с.
- Мечковская Н.Б. Философия языка и коммуникации: учебн. пособие. – М.: Флинта, 2017. – 517 с.
- Потапова Р.К. Новые информационные технологии и лингвистика: учеб. пособие. – М.: Ленанд, 2016. – 368 с.
- Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Изд-во Московского университета, 2008. – 352 с.

Дадатковая літаратура

- Важнік С.А. Тры стыхіі Байнэта, або Праява нацыянальнай моўнай самаідэнтыфікацыі. – Мінск: Права і эканоміка, 2007. – 54 с.
- Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
- Грачев М.А. Судебно-лингвистическая экспертиза: учебник. – М.: Флинта, Наука, 2016. – 360 с.
- Грудева Е.В. Корпусная лингвистика: учебн. пособие. – М.: Флинта, Наука, 2012. – 165 с.
- Кронгауз М.А. Семантика: Учебник. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
- Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1990. – 685 с.; 2-е изд., доп. – М., 2002. – 709 с.
- Маслова В.А. Лингвокультурология: учебн. пособие. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 208 с.

Маслова В.А. Современные лингвистические направления: методические рекомендации. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2003. – 40 с.

Маслова В.А. Философия языка: конспект лекций. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2012. – 50 с.

Мечковская Н.Б. История языка и история коммуникации: От клинописи до Интернета: Курс лекций по общему языкознанию. – М.: Флинта, Наука, 2009. – 584 с.

Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 432 с.

Николаенко С.В. Инновационные технологии в языкознании и методике его преподавания: методические рекомендации. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2014. – 55 с.

Норман Б.Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков): курс лекций. – Минск: БГУ, 2009. – 183 с.

Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ, Восток – Запад, 2010. – 314 с.

Энциклопедический словарь юного лингвиста / Составитель М.В. Панов. – М.: Флинта, Наука, 2006. – 544 с.

Энциклопедия для школьников и студентов: в 12 т. Т. 1. Информационное общество. XXI век. – Минск: Бел. Энци., 2009. – 528 с.

Энцыклапедыя для школьнікаў і студэнтаў: у 12 т. Т. 7. Беларуская мова. – Мінск: Бел. Энци., 2017. – 496 с.

Вучэбнае выданне

АРЦЯМЁНАК Генадзь Антонавіч

**СУЧАСНЫЯ НАПРАМКІ
Ў ЛІНГВІСТЫЦЫ**

Метадычныя рэкамендацыі

Тэхнічны рэдактар

Г.У. Разбоева

Камп'ютарны дызайн

Т.Я. Сафранкова

Падпісана ў друк 16.10.2017. Фармат 60x84 ¹/₁₆. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 2,96. Ул.-выд. арк. 2,64. Тыраж 35 экз. Заказ 154.

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/255 ад 31.03.2014 г.

Надрукавана на рызографе ўстанова адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.